

קונדרים

מאמרים ועיונים בהלכה ומנהג ועניינים שונים

גליון י"ז

ובזה הנעלה בא"ל המולך והפירה את שמלת טביו. בתמלה ותחננוס דייכלא
להחיה. כמאמר אביא וכתחננוס אנוכלם צבי נצביה. בנכ יבא ודמנעה עב
לחיה. ובניה, כדנה דתמלה בדמנה לעולם לא הדרא דיקנא. הן עומדין להתפלל כארי. יתנשא
הבקר היה. במדיות יליע לו נמשן לו חיה. וידי אדם משונות לקבל תשננה ותמלה היא וזה פירה.
הכל מאומץ בחו בארעא נשמרא. בפרט בהיותו יוצא ובא בעקבי דצאן אשר גבולו ראשון נגדי
חטיא. המינקד על פי קפריס וקופריס הן האדם היה. מנחל ורנחל הנשר הקדוש אביהן של ישראל
ונמשה היה. דועה ישראל בפפרו סכר אהבה הפלה עצה הגדיל הנשיה. נשם שם לו חוק נמשפט כנעני
הנמשכר חנינו נניא. כי כמו שאין להנסיף ולפרוע במגילי דהלכות איסור ויהי ונאסר פתח לנו
כן היה. כמו כן בננסח התמלה ענינו אין כלוסיף ונמננו אין פגועה קל נפל מן סמיא. אסר. אכנס
יעשה זאת וכן אדם יחזיק בה ביד חזקה ובגיוע נפואה. וכבר ידוע היות מנחל ורנחל בכל ענינו
ונמנהבותנו דמם במגיל על פיו שניא שכליכו נאנשיא. כאשר העיד גבר בענז ותעצומות הרב
מקדור מקראש זרע בפפרו סימן ב' ר"ל ע"ה היא

חשוון ה'תשפ"ו (ב'של"ז לשטרות)

קונדריס

מאמרים ועיונים

בהלכה ומנהג ועניינים שונים

בעריכת
דוד צדוק

..... גליון י"ז

מודיעין עילית
חשון ה'תשפ"ו ליצירה - ב'של"ז לשטרות

יוצא לאור ע"י

מכון "נצח יוסף"
לחקר המסורת

ע"ש רבי יוסף ב"ר חיים צאלח ז"ל

דוא"ל: kunderis.m@gmail.com

© ה'תשפ"ו (2025)

כל הזכויות שמורות לעורך

לקבלת קובץ זה (במיל) ללא תמורה
יש לפנות לכתובת דוא"ל הנ"ל
(ניתן להעבירו ולהפיצו הלאה ותעב"ט)

על גבי הכריכה:

קטע מתוך הקדמת מהרי"ץ ז"ל לתכלאל עץ חיים. בו מצויין את אשר אין להוסיף או לגרוע במילי דהלכות או בנוסח התפילה ממה שפטר לנו הרמב"ם ז"ל, ועיי"ע שם.
(צילום מתוך תכלאל עץ חיים כת"י [המכונה כת"י רצאבי], מעובד ומנוח הרה"ג יוסף רצאבי ז"ל, תנצב"ה.)

תוכן העניינים

עמוד

מעט העורך ד

~ ~ ~

סימן קכ זמן תפילת שחרית והמסתעף מכך ה

סימן קכא בענין קריאה בציבור בספר תורה פסול - יישוב דברי הרמב"ם
יא

סימן קכב זמן הדלקת נר חנוכה בחול ובשבת לדעת רבינו הרמב"ם
יח

סימן קכג הערה בדין נר חנוכה אם מותר להשתמש לאורו כשנשאר דולק
לאחר שכלתה רגל מן השוק כו

סימן קכד ביאור ענין 'עשה רצונו כרצונך' האמור במסכת אבות כט

~ ~ ~

שטר בכתובת מארי סעיד בן יוסף אלעזירי - בענין חלוקת כספי צדקה
לעמילי תורה ולבתי כנסיות לא

~ ~ ~

מבוא להגהות מהר"ץ על ספר שבט מוסר לג

הגהות מהר"ץ על ספר שבט מוסר לז

~ ~ ~

מעט העורך

יתברך ויתפאר שמו של מלך מלכי המלכים ברוך הוא, החונן לאדם דעת, ולאין אונים עצמה ירבה. אשר סיעני ברחמיו הרבים, והנני מגיש לפניכם גליון נוסף של ה"קונדריס".

למותר לציין, שכל המאמרים הנכתבים בגליון זה, הגם שנכתבו להלכה. מכל מקום, למעשה, כל אחד ישאל לרבו.

סימן קכ

זמן תפילת שחרית והמסתעף מכך

ונמצא מתפלל ביום. אמר רבי זירא, מאי קראה, (תלים ע"ב, ה') ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים. ע"כ.

ופירש רש"י שם בזה"ל, מאי קראה, דמצוה להתפלל עם הנץ החמה. דכתיב ייראוך עם שמש וגו', מתי מתיראין ממך, כשמוראך מקבלים עליהם, דהיינו מלכות שמים שמקבלין עליהם בקרית שמע. עכ"ל.

עוד איתא התם בברכות (דף כט:) רבי אליעזר אומר, העושה תפלתו קבע וכו'. מאי קבע, וכו'. אביי בר אבין ורבי חנינא בר אבין דאמרי תרוייהו, כל שאין מתפלל עם דמדומי חמה. דאמר רבי חייא בר אבא א"ר יוחנן, מצוה להתפלל עם דמדומי חמה. וא"ר זירא, מאי קראה, ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים. לייטי עלה במערבא, אמאן דמצלי עם דמדומי חמה. מאי טעמא, דלמא מיטרפא ליה שעתא. ע"כ.

ופירש רש"י שם בזה"ל, עם דמדומי חמה, תפלת יוצר עם הנץ החמה, ותפלת המנחה עם שקיעת החמה. ייראוך עם שמש, זו תפלת יוצר. ולפני ירח, זו מנחה. עכ"ל.

בענין זמן קרית שמע של שחרית והמסתעף מכך, כבר הארכנו בזה טובא ב"קונדרים" גליון י"ג (סימן צ"ח, עמוד ה').

אך נשאלתי, גבי זמן תפילת שחרית, האם לכתחילה יש להתפלל שמונה עשרה עם הנץ החמה, וכל המתפלל לאחר מכן [עד סוף ארבע שעות ביום] הוי כדיעבד, כדמצינו כן גבי זמן קרית שמע, או לא.

נפקא מינה, בציבור המתפללים בנץ החמה במנין מצומצם, ויש מן המתפללים שעדיין לא סיימו קרית שמע, ואם ימתינו להם, יעבור זמן הנץ החמה ונמצא שהתפללו שמונה עשרה לאחר הנץ החמה.

~ ~ ~

איתא בברכות (דף ט:) מאי בין תכלת ללבן וכו'. ואחרים אומרים, משיראה את חברו רחוק ארבע אמות ויכירנו. אמר רב הונא, הלכה כאחרים. אמר אביי, לתפלין כאחרים לקרית שמע כותיקין. דאמר רבי יוחנן, ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה. תניא נמי הכי, ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה, כדי שיסמוך גאולה לתפלה,

ואפילו הכי, מצוה למיקרי קודם הנץ החמה מעט, כדי שלא יתפלל אלא לאחר הנץ החמה, שנמצא מתפלל ביום, ואע"פ שאינו עם הנץ החמה דוקא. עכ"ל הרי"ף.

ברבינו יונה שם על הרי"ף (שם דף ה. ד"ה וכתב הרי"ף) כתוב בזה"ל, ותמהני עליו על זה הלשון, שזהו מה שהיו עושין ותיקין עצמן, שהיו קורין מעט קודם הנץ כדי שיגמרו עם הנץ ויתפללו מיד ויסמכו גאולה לתפלה. והיכי קאמר אלא מיהו לית כל איניש יכול לכווני וכו', דמשמע שבא לומר עת אחרת.

ואומר מורי הרב נר"ו, שכוונת הרי"ף ז"ל היא, דותיקין מפני שהיו משערין בדקדוק, היו מצמצמין ומכוונין שמיד כשיגיעו ל'גאל ישראל' תהיה הנץ החמה. ושאר בני אדם, אינם בקיאים לשער כל כך, ואם יבואו לעשותו, שמא יטעו ותנץ החמה קודם ק"ש ויעבור זמן לכתחלה. ועל כן צריך שלא ישערו בצמצום, אלא בענין שיוכלו לכל הפחות לקרוא קודם הנץ פרשה ראשונה, ושתהיה הנץ החמה מקריאת פרשה ראשונה עד 'גאל ישראל', כי זה נקל הוא לכוון שתהיה הנץ החמה בשיעור גדול כזה. ואע"פ שאינו מכין בענין הנץ החמה שיהיה כשמגיע ל'גאל ישראל', אין לחוש לזה. שיותר טוב שיקדים הנץ החמה מעט,

נמצא לפי פירושו, שהכתוב "ייראוך עם שמש", קאי אקרית שמע, לא אתפילה. ואם כן, כל דין הנץ החמה, אינו אלא רק בקרית שמע.

אבל לענין זמן תפילת שחרית נדהיינו תפילת שמונה עשרה], מצד הדין יכול אף לכתחילה להתפלל לאחר זמן הנץ החמה, ואינו חייב להתפלל דוקא בזמן הנץ החמה.

אמנם למצוה מן המובחר, יש לסמוך גאולה לתפילה, כותיקין, אך אין זה מעיקר הדין.

~ ~ ~

כתב הרי"ף (ברכות דף ד: בדפי הרי"ף) וז"ל, מתני', מאימתי קורין את שמע וכו'. גמרא, תניא ר"מ אומר, כדי שיכיר בין זאב לכלב. רבי יהודה אומר, כדי שיכיר בין חמור לערוד. אחרים אומרים, כדי שיראה חבירו ברחוק ארבע אמות ויכירנו. אמר רב הונא, הלכה כאחרים. אמר אביי, לתפלין כאחרים, לקרית שמע כותיקין. דאמר רבי יוחנן, ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה. תניא נמי הכי, ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה, כדי שיסמוך גאולה לתפלה, ונמצא מתפלל ביום. א"ר זירא, מאי קראה, "ייראוך עם שמש". וכן הלכתא.

אלא מיהו, לית כל איניש יכול לכווני ולמעבד כי הא מילתא.

כותיקין. כלומר, שהלכה כמאן דאמר שזמן קרית שמע קרוב מאד להנץ החמה, דהיינו ותיקין, וכל זה כדי שיוכלו לסמוך גאולה לתפילה, שהרי אין להתפלל שמונה עשרה של שחרית קודם הנץ החמה אלא לאחריה. משא"כ לדעת שאר רבוותא התם נ"מ, רבי יהודה ואחרים], זמנם מופלג יותר מקודם הנץ החמה, ולפי דעתם הרי לא יוכל לסמוך גאולה לתפילה, שהרי אינו יכול להתפלל שמונה עשרה קודם הנץ החמה. נמצא, דגם לענין סמיכת גאולה לתפילה אמרו דהלכה כותיקין, ולא רק לענין קרית שמע לבדה. דלענין ק"ש לבדה, הרי יכולים היו לפסוק גם כן כשאר רבוותא, ולא דוקא כותיקין.

מדברי הרי"ף הנ"ל, מוכח דאין כל הכרח להתפלל שחרית דוקא בהנץ החמה, אלא אף לאחר מכן. ואדרבא, עדיף להתפלל אף לאחר הנץ החמה, כדי שלא יטעו להתפלל אותה קודם זמנה, דהיינו קודם הנץ החמה.

~ ~ ~

ואמנם כתב רבינו הרמב"ם (הלכות תפילה פ"ג ה"א) וז"ל, תפלת השחר, מצותה שיתחיל להתפלל עם הנץ החמה, וזמנה עד סוף שעה רביעית שהוא שליש היום. ואם עבר או טעה והתפלל אחר ארבע שעות, עד חצות היום, יצא ידי חובת תפלה, אבל לא יצא ידי חובת תפלה בזמנה. שכשם

מלצמצם ביותר ולבוא לידי ספק שמא תעבור השעה. ע"כ הלשון שם ברבינו יונה.

מדברי רבינו יונה מוכח, שיש דין לכתחילה לקרות קרית שמע קודם שתנץ החמה, ושם קרא לאחר שתנץ החמה הרי זה דיעבד. וכן מוכח מלשונו שאמר 'שמה יטעו ותנץ החמה קודם ק"ש ויעבור זמן לכתחילה'. ולפי זה הסביר את כוונת הרי"ף, דמירי לענין קרית שמע, שלא יפסידו קריאתה עם הנץ.

אמנם, הגם שכן משמע מדברי הרי"ף שזמן קרית שמע לכתחילה הוא דוקא קודם הנץ החמה, ושלאחר מכן הוי דיעבד. אך לכאורה, מלשון הרי"ף משמע, שלא נתכוין ביותר, אלא לענין זמן תפילת שמונה עשרה של שחרית, שלא יבואו לטעות ולהתפלל שמונה עשרה קודם שתנץ החמה, שעדיין אינו זמן תפילה, שהרי יש לו להתפלל אותה ביום [לאחר הנץ החמה]. ולפיכך אמר הרי"ף, שעדיף שיקראו קרית שמע סמוך מאד להנץ החמה ויתפללו שמונה עשרה אף לאחר הנץ החמה [שאו ודאי יתפללו שמונה עשרה ביום], מאשר שיקדימו הרבה קודם הנץ החמה ויטעו להתפלל גם שמונה עשרה מקודם הנץ.

וכנראה דייק זאת הרי"ף, מהא דאמר אב"י דלקרית שמע הלכה

פ"ק דשבת (דף יא.) כגון אנו מפסיקין בין לק"ש בין לתפלה. וי"ל, דהכי קאמר, יותר מהעוסק בתורה פעם אחרת שלא בשעת ק"ש. אבל העוסק בתורה בשעת ק"ש, לא מיירי, ואפילו בתפלה פוסק. עכ"ל.

אמנם, התוספות בשיטתיהו קיימי (דף ט: ד"ה לק"ש כותיקין), דזמן ק"ש לכתחילה הוא כרבי יהושע, עד סוף ג' שעות. ולפיכך הקשו דמאי שנא מתפלה. אולם, לפי הראשונים (ראה בגליון ו', סימן צ"ח) דס"ל דזמן ק"ש רק בהנץ החמה ואין הלכה כרבי יהושע אלא בשוכח או בעבר ולא קראה בזמנה, לא קשיא הא דאמרינן גדול הקורא ק"ש בעונתה, לפי דלא דמיא כלל לתפילה. דק"ש זמנה קצר ביותר, ותפלה יכול להתפלל לכתחילה עד ד' שעות ביום.]

~ ~ ~

כן כתב הטור (או"ח ריש סימן פ"ט) וז"ל, זמן תפלת השחר מתחיל משעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח, שהיא כנגד תמיד השחר, ומאותה שעה ואילך הוא זמנה. ומכל מקום, עיקר מצותה עם הנץ החמה. אלא שאם התפלל משעלה עמוד השחר, יצא. ונמשך עד סוף ארבע שעות, ואם עבר והתפלל אחר ארבע שעות עד חצות, אף על פי שאין לו שכר כתפלה בזמנה, שכר תפלה מיהא איכא. עכ"ל.

שמצות תפלה מן התורה, כך מצוה מדבריהם להתפלל אותה בזמנה שתיקנו לה חכמים ונביאים. עכ"ל [הוגה על פי כת"י קדומים].

מהא דכתב 'ואם עבר או טעה והתפלל אחר ארבע שעות', משמע דהמתפלל קודם סוף ארבע שעות אינו בגדר עובר על דברי חכמים, אלא זהו זמנה אף לכתחילה.

דרך בקרית שמע, הקורא לאחר הנץ החמה עד סוף שלש שעות, הוי דיעבד. וכדכתב שם רבינו בזה"ל, ואם איחר וקרא אחר שעלתה השמש, יצא ידי חובתו, שעונתה עד סוף שלש שעות ביום למי שעבר ואיחר. עכ"ל.

מה שאין כן כאן בתפילה, מדלא נקט כלשונו בקרית שמע, משמע דאף לכתחילה יכול להתפלל עד סוף ארבע שעות. וזה פשוט.

אך הא דכתב רבינו 'מצותה שיתחיל להתפלל עם הנץ החמה', היינו שלא יתחיל להתפלל קודם הנץ החמה, דאין זה זמן תפילה. וכדכתב הרי"ף.

~ ~ ~

[והנה] כתבו התוספות בברכות (דף י: ד"ה גדול) וז"ל, גדול הקורא ק"ש בעונתה יותר מהעוסק בתורה. תימה, אפילו תפלה נמי, דהא אמרינן

וכמו כן כתב בשו"ע (או"ח שם סעיף א') בזה"ל, זמן תפלת השחר, מצוותה שיתחיל עם הנץ החמה, כדכתיב יראוך עם שמש. ואם התפלל משעלה עמוד השחר והאיר פני המזרח, יצא. ונמשך זמנה עד סוף ארבע שעות, שהוא שליש היום. ואם טעה או עבר והתפלל אחר ארבע שעות עד חצות, אע"פ שאין לו שכר כתפלה בזמנה, שכר תפלה מיהא איכא. עכ"ל.

אף הם נקטו לשון 'עבר' רק לאחר במתפלל ארבע שעות, דמשמע דהמתפלל קודם ארבע שעות הוי לכתחילה.

~ ~ ~

אמנם לענין סוף זמן תפילת שחרית גם למתפלל בדיעבד, כתב בכסף משנה (הלכות תפילה פ"ג ה"א) בזה"ל, וכתבו הרי"ף והרא"ש ז"ל, ואף על גב דליתא לדרבנן דאמרי עד חצות, היכא דטעי וצלי לאחר ד' שעות, שכר תפלה יהבו ליה, שכר תפלה בזמנה לא יהבו ליה. ונראה לי הטעם, דכיון דקי"ל טעה ולא התפלל שחרית מתפלל מנחה שתיים ויוצא י"ח שחרית, כ"ש עד חצות, דאכתי לא מטא זמן תפלת מנחה. אבל אם נזכר אחר שהגיע זמן המנחה, מתפלל תחילה תפלת המנחה ואח"כ מתפלל תפלת שחרית. ומכל מקום, יש מדקדק שהו"ל להרי"ף ורבינו [הרמב"ם]

לכתוב עד חצות וחצי שעה יותר, דהא אכתי לא מטא זמן תפלת מנחה. ונראה לי דאה"נ, אלא דלא דק בין חצות לחצי שעה יותר. וכיון דאשכחו רבנן דאמרי עד חצות, אסמכוה למילתייהו ואמרו עד חצות, אבל הוא הדין עד שיגיע זמן המנחה, כן נראה לי. אלא שמדברי הרשב"א נראה דעד חצות דוקא אמרו, וכמ"ש בס' ב"י לא"ח סימן פ"ט. עכ"ל.

מדבריו משמע, שלדעת הרי"ף והרמב"ם והרא"ש, הא דאמרי 'עד חצות', לאו דוקא, דהוא הדין עד סוף חצי שעה לאחר חצות, דהיינו עד זמן מנחה גדולה שהיא בשש וחצי שעות מהיום.

אולם, בבית יוסף (או"ח ריש סימן פ"ט) כבר חזר בו מאותו דיוק, וכתב שם להיפך, ד'עד חצות' דקאמרי הני רבוותא, היינו בדוקא.

ולאחר שביאר דבריו בזה שם בבית יוסף, סיים בזה"ל, ולפי זה, בדוקא כתבו הפוסקים 'עד חצות'. דמחצות ולמעלה עד זמן המנחה, כיון דלאו זמן תפילה הוא כלל, אינו מתפלל בשום ענין. ואם התפלל, אפשר דברכה לבטלה הוי. עכ"ל.

~ ~ ~

נמצינו למדים, שזמן תפילת שחרית אינו דוקא בנץ החמה בלבד ולאחר מכן בדיעבד [כבקרית שמע],

□□ קצרו של דבר □□

לדעת כל הראשונים הנ"ל וכן דעת השו"ע, זמן תפלת שחרית לכתחילה, מהנץ החמה עד סוף ארבע שעות. ובדיעבד, לאחר ארבע שעות עד חצות, דהיינו עד סוף שעה ששית.

אך מכיון שיש ענין לסמוך גאולה לתפילה, וזמן קרית שמע לכתחילה הוא עם הנץ החמה [ולאחר מכן הוא דיעבד], על כן מתפללים שמונה עשרה בהנץ החמה.

אמנם במקרה שחלק מן הציבור קראו קרית שמע בזמנה עם הנץ החמה, ויש מן המתפללים המתעכבים לקרותה [מחמת איחורם כמצוי] וכבר הנץ החמה, ראוי להמתין להם עד שיסיימו קרית שמע וברכותיה, ואז יתפללו כולם יחד. כי אין בזה חסרון אם על ידי כך יתפללו שמונה עשרה לאחר הנץ החמה, דהא ממה נפשך סומכים הם גאולה לתפילה ומתפללים תפילת שחרית בזמנה.

אלא זמנה לכתחילה מהנץ החמה עד סוף ארבע שעות.

אך מכיון שיש ענין לסמוך גאולה לתפילה, וזמן קרית שמע לכתחילה הוא עם הנץ החמה [ולאחר מכן הוא דיעבד], על כן מתפללים שמונה עשרה בהנץ החמה.

אמנם במקרה שחלק מן הציבור קראו קרית שמע בזמנה עם הנץ החמה, ויש מן המתפללים המתעכבים לקרותה [מחמת איחורם כמצוי] וכבר הנץ החמה, ראוי להמתין להם עד שיסיימו קרית שמע וברכותיה, ואז יתפללו כולם יחד. כי אין בזה חסרון אם על ידי כך יתפללו שמונה עשרה לאחר הנץ החמה, דהא ממה נפשך סומכים הם גאולה לתפילה ומתפללים תפילת שחרית בזמנה.

~ ~ ~

ולענין שהייה בזמן [ולא בדיבור], אי הוי הפסק אם לא, יש עמי מאמר בזה, ועוד חזון למועד.

סימן קכא

בענין קריאה בציבור בספר תורה פסול – יישוב דברי הרמב"ם

היא המצוה שעליה אנו מברכין. וזהו ההפרש שלא הרגישו בו רוב חכמי מזרח, ודימו שהמברך וקורא בספר פסול בתורה הרי זו ברכה לבטלה.

וראיה לדבר זה, האי דאמרינן (גיטין דף ס.) אין קורין בחומשין מפני כבוד הצבור. וכי יש בעולם פסלנות כמו פסלנות חומש, אפילו היה ספר תורה חסר אות אחת פסול, וכל שכן חומש. ולמה נתנו הטעם מפני כבוד הצבור, והיה להם לתת הטעם מפני שהוא פסול שנמצאת ברכה לבטלה. ואם תאמר שקריאה זו בלא ברכה, למה נאמרה, וכי יש בעולם מי שעלה על דעתו לאסור קריאה בלא ברכה ואפילו על פה. אלא ודאי, שלא אמרו בצבור, אלא על קריאה שחייבים לקרותה בצבור, שהם שבעה או שלשה וכיצא בהם, הוא שאין קורין בחומשין מפני כבוד צבור, לא מפני שהברכה לבטלה.

ועל דוקיא זו, סמכו אנשי המערב, והיו קורין בספרי תורה של קלף בלא עיבוד כלל, ומברכין לפניה

נשאל רבינו הרמב"ם (בלאו, סימן רצ"ד), על דבר קריאת התורה בכל יום בציבור שאין להם ספר תורה, האם יקראו בחומשים ויברכו לפניה ולאחריה, או ימנעו מן הקריאה כל עיקר. וכן בענין ספר תורה שאינו עשוי כהלכתו או ספרי תורה של קלף שאינן מעובדין לשמן, שהן ודאי פסולין, אם מותר לברך הקורא בהם או אסור לברך.

והשיב רבינו בזה"ל, מותר לברך. ואין הברכה על הקריאה בספר, כמו שהברכה על נטילת לולב או ישיבה בסוכה שאם היתה סוכה פסולה או לולב פסול נמצאת ברכה לבטלה. שהמצוה היא נטילת הלולב או ישיבת הסוכה, שעליהן מברך, ואם היו פסולין לא עשה מצוה. וכאן בקריאה, המצוה היא הקריאה בספר תורה, בין שקרא בספר כשר בין שקרא בספר פסול. ואפילו קרא על פה, יברך. כי עצמה של קריאה, היא המצוה שעליה אנו מברכין. הלא תראה, שהקורא בשחר קודם שיתפלל, משנה או תלמוד או הלכה או מדרש, מברך ואח"כ קורא או דורש. הנה למדת, שההגיה בתורה,

היכא דאפשר להם בספר תורה כשר, וכן כל מקום שאמרו אין קורין בו יהא פירושו אין קורין בו לכתחלה במקום שיש לו כשר.

ועוד, שהטענה בעצמה שנסמך עליה הרב ז"ל, והיא שעל עצמה של קריאה אנו מברכין ואפילו קריאה על פה, נפלאתי עליה הפלא ופלא, לפי שהקריאה בעצמה שבבית הכנסת לא תקנוה בעל פה אלא בספר תורה. שאלו היתה התקנה בעל פה, מפני מה אין קורין אפילו בחומשין, מי גרע חומש מקורא על פה. ואין ראייה מהקורא בבקר שמברך ואף על פי שקורא על פה. אבל קריאת ספר תורה מחוייבת לקרוא בשני ובחמישי ובשבתות וימים טובים, ואף על פי שבירך לאלתר על פרשת הקרבנות ושנה סדר תמיד, וחזר ואמר אהבה רבה, ונפטר בכך מברכת התורה, ואלו רצה לקרות בעלמא ולשנות פטור מלברך. אפילו כן, אם קרא בתורה באותם זמנים ואפילו לאלתר, חייב לברך עליה, למצות קריאת התקנה. ואותה תקנה, עיקרה לא נתקנה אלא בקריאת התורה, והילכך כל שאינו קורא על הספר ובספר כשר אינו מברך, שאין זה מן התקנה.

והראיה שהביא משמם של גאונים ז"ל, היא יותר תמה בעיני, לפי שמשם נראה לי ראייה מפורשת בהפכו. דהכי גרסינן התם, שלחו בני

ולאחריה בפני גאוני עולם, כגון רבינו יוסף הלוי זצ"ל ורבינו יצחק אלפס זצ"ל וכיוצא בהם. ומעולם לא נשמע בזה פוצה פה ומצפצף, לפי שכולם בעלי בינה היו וחכמתם מיושבת ומכוונת, וידעו שאין הברכה תלויה בספר אם כשר הוא אם פסול, אלא בקריאה עצמה בין שהיה קורא בספר כשר או פסול, כמו שביארנו.

ואף על פי כן, ראוי לכל צבור להיות להם ספר כשר כהלכותיו, ובו ראוי לקרות לכתחילה בציבור. ואם אי אפשר להם, קורין אפילו בפסול ומברכין, מן הטעם שאמרנו. וכן הורה רבינו חנוך הספרדי זצ"ל. משה ב"ר מימון זצ"ל. עכ"ל רבינו בתשובתו.

~ ~ ~

על תשובה זו של רבינו, נשאל הרשב"א (שו"ת הרשב"א החדשות סימן י"ג, מהדורת מכון ירושלים), ותמה השואל על כך שהרמב"ם לכאורה סותר את עצמו ממה שכתב בחיבור (הלכות ספר תורה פ"י ה"א) שספר תורה פסול אין קורין בו ברבים דמשמע אין קורין בו כלל.

והשיב על כך הרשב"א בזה"ל, תשובה פליאה ממני דעת הרב ז"ל, ותשובתו נשגבה לא אוכל לה. והדבר מחודש בעיני, מכמה צדדין. האחד, שאם אינו פסול לקרות ולברך, לאי זה ענין הוא פוסלו ומכשירו, שאין סברא לומר פסול לקרוא בו לכתחלה

אלא שאיני יורד לסוף דעתו, שדבריו נראין לי כסותרין זה את זה, עד שאני אומר כי זו בילדותו שנאה לנו וחזר בו בזקנותו. ועם סתירת ראיותיו וטענותיו, אני מורה לך הלכה למעשה, לא ראיתי מי שעשה כזה מעשה. גם בכפרים שאין שם ספר תורה וקורין בספרים שאין נגללין ואינן נכתבין כהלכתן, לא ראיתי מעולם מי שבירך בהם לא בתחלה ולא בסוף.

ובהפטרה ששאלת. אפשר שאין מקפידין בה ומברכין על קריאתה ואפילו בלא ספר. עכ"ל הרשב"א שם.

~ ~ ~

אמנם, אחר נשיקת עפר רגליו, לדעתי העני, לא קשה על רבינו הרמב"ם מדבריו, וזאת גם כן מכמה צדדים.

הנה כתב הרשב"א בזה"ל, והדבר מחודש בעיני, מכמה צדדין. האחד, שאם אינו פסול לקרות ולברך, לאי זה ענין הוא פוסלו ומכשירו, שאין סברא לומר פסול לקרוא בו לכתחלה היכא דאפשר להם בספר תורה כשר, וכן כל מקום שאמרו אין קורין בו יהא פירושו אין קורין בו לכתחלה במקום שיש לו כשר. ע"כ.

רצונו לומר, שעל דבר הכשר בדיעבד, אין כותבין לשון

גלילא לר' חלבו מהו לקרות בחומש בבית הכנסת, לא הוה בידיה. אתא שאיל לר' יצחק נפחא, לא הוה בידיה. אתא שאיל לבי מדרשא, ופשטוה מיהא דאמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן ספר תורה שחסר יריעה אחת אין קורין בו, ולא היא, התם מחסר במלתיה הכא לא מחסר במלתיה. אלמא, אפילו למאן דמכשר בחומש, בספר תורה חסר או פסול אין קורין בו. משום דעדיפי חומשין טובא דלא מיחסרי ולא מפסלי במלתיהו, מספר תורה שחסר או פסול במלתיה. ויריעה דנקט, מסתברא דלאו דוקא, אלא אפילו חסר אות אחת.

ועוד, דבהדיא תנינן במסכת סופרים בפ"ק כותבין על הקלף במקום בשר ועל הגויל במקום שער ואין רשאי לשנות, והלכה למשה מסיני שאם שינה בזה ובזה פסול ואין קורין בו. ועוד שם בפ"ב, מניח בין שם לשם כדי שיהא ניכר ובאותיות כדי שלא יהו מעורבבין אם ערב את האותיות או שהפסיק באמצע השם, ונעשה שם אחד כשני שמות, כגון ראובן מופסק כשני שמות כזה ראו בן, פסול ואין קורין בו. ועוד שנינו שם בכמה פסליות אין קורין בו. וזו תשובה גדולה על דבריו.

גם מדבריו ז"ל הוא נושב, שכתב בחבורו שאין קורין בספר פסול ברבים. ואיני כחולק על דבריו ועל עדותו שהעיד בשם גאוני המערב ז"ל,

תורה בציבור בחומשין, שאין קורין בהם מפני כבוד הציבור, ולא אמר מפני שהם פסולים. כך כתב (הלכות תפילה פי"ב הכ"ג) בזה"ל, אין קוראין בחומשין בבתי כנסיות, משום כבוד הציבור. ע"כ. וזהו טעמו ממש של רבינו בתשובתו הנזכרת לעיל.

עוד כתב הרשב"א ז"ל, ועוד, שהטענה בעצמה שנסמך עליה הרב ז"ל, והיא שעל עצמה של קריאה אנו מברכין ואפילו קריאה על פה, נפלאתי עליה הפלא ופלא, לפי שהקריאה בעצמה שבבית הכנסת לא תקנוה בעל פה אלא בספר תורה. שאלו היתה התקנה בעל פה, מפני מה אין קורין אפילו בחומשין, מי גרע חומש מקורא על פה. וכו'. ואותה תקנה, עיקרה לא נתקנה אלא בקריאת התורה, והילכך כל שאינו קורא על הספר ובספר כשר אינו מברך, שאין זה מן התקנה. ע"כ דבריו.

הנה כתב רבינו (שם ה"א) בזה"ל, משה רבינו תיקן להם לישראל שיהיו קורין בתורה ברבים בשבת ובשני ובחמישי שחרית, כדי שלא יהיו שלשה ימים בלא שמיעת תורה. ועזרא תיקן שיהיו קורין כן במנחה בכל שבת, משום יושבי קרנות. עכ"ל רבינו.

מדיוק לשונו מוכח, שעיקר תקנת הקריאה ברבים, אינה אלא כדי שלא יהיו שלשה ימים בלא

פסול לכתחילה, כי לשון פסול משמעו אף בדיעבד.

ברם, המדייק בלשון רבינו, יראה שאין דברי הרשב"א מוכרחין.

שכן כתב רבינו (הלכות תפילין ומוזוה וס"ת פ"י ה"א) בזה"ל, נמצאת למד, שעשרים דברים הן שבכל אחד מהן פוסל ספר תורה, ואם נעשה בו אחד מהן, הרי הוא כחומש מן החומשין שמלמדין בהן התינוקות, ואין בו קדושת ספר תורה ואין קורין בו ברבים. עכ"ל. וכמו כן כתב שם לעיל (פ"א ה"ב) בזה"ל, וכן ספר תורה שחיסר אפילו אות אחת, פסול. ע"כ.

מלשון רבינו שם בכל הלכות ספר תורה, מוכח בפשטות שאין דבריו אמורים בעיקר, אלא לענין מצות כתיבת ספר תורה עצמה, המחוייב בה כל אדם ואדם לכתוב לעצמו ספר תורה. ובדרך אגב, נקט גם ענין של קריאת ספר תורה בציבור. לפי זה, מה שנקט לשון פסול בספר תורה, לא לענין הקריאה בו בציבור קאמר, אלא לענין יציאת ידי חובת המצוה עצמה של כתיבת ספר תורה המחוייב בה כל אדם. וזאת כוונתו באומר 'ואין קורין בו ברבים', דהיינו לכתחילה. אבל לשון פסול דנקט בו מקודם, לא לענין זה קאמר, אלא לענין עצם כתיבת ספר תורה למצוה.

וראיה לדברינו, דהא כתב רבינו עצמו לענין קריאה בספר

תורה, ולפיכך אין קורין בו ברבים. שכן כך כתב רבינו להדיא (הלכות תפילין ומוזוה וס"ת פ"י ה"א) בזה"ל, נמצאת למד, שעשרים דברים הן שבכל אחד מהן פוסל ספר תורה, ואם נעשה בו אחד מהן, הרי הוא כחומש מן החומשין שמלמדין בהן התינוקות, ואין בו קדושת ספר תורה ואין קורין בו ברבים. ע"כ.

אף הרשב"א עצמו בתשובותיו שם (החדשות, סימן י"ב) למד כן להדיא בדברי רבינו שאינו מחלק בין סתם חומשין לשאר פסולין של ספר תורה. שכן כתב שם בזה"ל, ובהלכות ספר תורה כתב, אבל אם כתב המלא חסר וכו' או שכתב פרשה אחת כשירה הרי זה פסול ואין בו קדושת ספר תורה כלל אלא כחומש מן החומשין שמלמדין בהן התינוקות, עד כאן לשונו ז"ל, הרי עשה אותו כחומש מן החומשין. עכ"ל.

והא דאיתה בגיטין (שם) 'ולא היא, התם מחסר במלתיה הכא לא מחסר במלתיה', אפשר דסבר רבינו דדחייה בעלמא היא ולא חילוק מוכרח. והראיה, דלא סברין כחילוק זה להתיר קריאה ברבים בחומשין. אלא אף בחומשין אסרינן למקרי בהו לכתחילה, כדאמרינן שם בסמוך, 'רבה ורב יוסף דאמרי תרויהו אין קוראין בחומשין בבית הכנסת משום כבוד ציבור'.

שמיעת תורה. ומה שקוראין זאת בספר תורה, הוא משום כבוד הציבור, אך לא מעיקר התקנה. נמצא לפי זה, שאף הקורא על פה, קיים עיקר התקנה דלעיל, אלא שאין זה כבוד הציבור. וזהו פשוט לדבריו.

עוד כתב הרשב"א בזה"ל, והראיה שהביא משמם של גאונים ז"ל, היא יותר תמה בעיני, לפי שמשם נראה לי ראייה מפורשת בהפכו. דהכי גרסינן התם (גיטין דף ס.), שלחו בני גלילא לר' חלבו מהו לקרות בחומש בבית הכנסת, לא הוה בידיה. אתא שאיל לר' יצחק נפחא, לא הוה בידיה. אתא שאיל לבי מדרשא, ופשטוה מיהא דאמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן ספר תורה שחסר יריעה אחת אין קורין בו. ולא היא, התם מחסר במלתיה הכא לא מחסר במלתיה. אלמא, אפילו למאן דמכשר בחומש, בספר תורה חסר או פסול אין קורין בו. משום דעדיפי חומשין טובא דלא מיחסרי ולא מפסלי במלתיהו, מספר תורה שחסר או פסול במלתיה. ויריעה דנקט, מסתברא דלאו דוקא, אלא אפילו חסר אות אחת. עכ"ל.

אולם, מלשון רבינו גבי פסולי ספר תורה, מוכח, שאינו מחלק בין חומשין לשאר פסולין של ספר תורה, דהא הצד השווה ביניהם שאין יוצא בהם ידי חובת מצות כתיבת ספר תורה לעצמו, ואין בו קדושת ספר

זו בילדותו שנאה לנו וחזר בו בזקנותו.
עכ"ל.

הנה כבר הוכחנו לעיל, דמלשון הרב בהלכות תפילה (פי"ב הכ"ג) שכתב 'אין קוראין בחומשין בבתי כנסיות, משום כבוד הציבור', ולא משום שהוא ספר תורה פסול, מוכח להדיא כדבריו בתשובתו הנ"ל. ומשם ראייה, דהא שם הוא מקומו [לענין קריאה בתורה בציבור], ולא בהלכות תפילין ומוזוזה וס"ת. וכבר כתבנו לעיל, דלדעת רבינו, אין חילוק בין חומשין לפסולים אחרים של ספר תורה. נמצא דאין סתירה בדברי רבינו כלל, וזוהי אף דעתו בזקנותו.

עוד כתב הרשב"א בזה"ל, ועם סתירת ראיותיו וטענותיו, אני מורה לך הלכה למעשה, לא ראיתי מי שעשה כזה מעשה, גם בכפרים שאין שם ספר תורה וקורין בספרים שאין נגללין ואינן נכתבין כהלכתן, לא ראיתי מעולם מי שבירך בהם לא בתחלה ולא בסוף. עכ"ל.

כבר הראינו לעיל, דדברי רבינו מיושבים על נכון, ואין בהם כל סתירה מדבריו בתשובתו לדבריו בחיבור.

אולם, מה שכתב הרשב"א, 'לא ראיתי מי שעשה כזה מעשה, גם בכפרים שאין שם ספר תורה

עוד כתב הרשב"א וז"ל, ועוד, דבהדיא תנינן במסכת סופרים בפ"ק כותבין על הקלף במקום בשר ועל הגויל במקום שער ואין רשאי לשנות, והלכה למשה מסיני שאם שינה בזה ובזה פסול ואין קורין בו. ועוד שם בפ"ב, מניח בין שם לשם כדי שיהא ניכר ובאותיות כדי שלא יהו מעורבבין אם ערב את האותיות או שהפסיק באמצע השם, ונעשה שם אחד כשני שמות, כגון ראובן מופסק כשני שמות כזה ראו בן, פסול ואין קורין בו. ועוד שנינו שם בכמה פסולות אין קורין בו. וזו תשובה גדולה על דבריו. עכ"ל.

אמנם, הגם שמלשון המסכת סופרים דנקטו בה לשון פיסול אף בקריאת ספר תורה בציבור משמע דפסול אף בדיעבד, אפשר דלא סבירא ליה לרבינו כמסכת סופרים. מה גם, שאינה מדברי תנאים, אלא מרבנן דאחר התלמוד כידוע. ואם כן, לא קשיא ליה מהא לרבינו, ואף נמצא דאין זו תשובה גדולה על דבריו.

עוד כתב הרשב"א בזה"ל, גם מדבריו וז"ל הוא נושב, שכתב בחבורו שאין קורין בספר פסול ברבים. ואיני כחולק על דבריו ועל עדותו שהעיד בשם גאוני המערב וז"ל, אלא שאיני יורד לסוף דעתו, שדבריו נראין לי כסותרין זה את זה, עד שאני אומר כי

וקורין בספרים שאין נגללין ואינן נכתבין כהלכתן'. הנה אין זה סתירה לדברי רבינו, דהא הוא עצמו בתשובתו הנ"ל כתב דרוב חכמי המזרח דימו שהמברך וקורא בספר פסול בתורה הרי זו ברכה לבטלה, ושדעת חכמי המערב לא כן.

אך מה שכתב דגם בכפרים שאין שם ספר תורה לא ראה מי שעשה כזה מעשה, לכאורה זה סותר לתשובתו אחרת, ששם (ח"א סימן תפ"ז) נשאל מהכפרים שנהגו כן לברך על קריאת התורה הכתובה על הקונדריסין [דהיינו ספרים כרוכים שאין נחשבין אפילו כחומשין הנגללין], וזה לשון השאלה

שם, שאלת הכפרים אשר סביבותינו נהגו היהודים השוכנים בתוכם לברך על קריאת התורה הכתובה על הקונדריסין כעין ספרים שלנו. ושאלו אם היא ברכה לבטלה. וכן נהגו לברך כשמפטירין בנביא אף על פי שלא קרא בספר התורה. ע"כ לשון השאלה.

אם כן, מצינו לכמה כפרים שנהגו כן לברך על ספר תורה פסול. ושוא, תשובה מאוחרת היא לתשובתו דלעיל.

~ ~ ~

נמצא מכל האמור לעיל, דדברי רבינו שרירין וקיימין, ואין בדברי הרשב"א לתפוס על רבינו בהם.

סימן קכב

זמן הדלקת נר חנוכה בחול ובשבת לדעת רבינו הרמב"ם

וצריך ליתן שמן בנר כדי שתהיה דולקת והולכת עד שתכלה רגל מן השוק. הדליקה וכבתה, אינו זקוק להדליקה פעם אחרת. נשארה דולקת אחר שכלתה רגל מן השוק, אם רצה לכבותה או לסלקה, עושה. עכ"ל.

מסתימת לשון רבינו, נראה שתפס עיקר כשני התירוצים

הנ"ל בגמרא, גם לזמן ההדלקה וגם לשיעור השמן שבנר. וכדעת הרי"ף (שם דף ט.). כן ביאר הרב המגיד (שם), עיי"ש [וראה עוד לקמן סימן קכ"ד]. וראה עוד הגהות מיימוניות (שם אות ב').

אבל מה שכתב רבינו 'אין מדליקין נרות חנוכה קודם שתשקע החמה אלא עם שקיעתה לא מאחרין ולא מקדימין', אכן מלשון הגמרא מוכח שאין מאחרין, מהא דתני מצותה משתשקע החמה, ואהא אמרינן בלשון דיעבד דאי לא אדליק מדליק. אולם יש לעיין, מהיכן למד רבינו שלא מקדימין, להדליק קודם שתשקע החמה.

עוד יש לעיין, מה כוונת רבינו באומרו 'עם שקיעתה'.

~ ~ ~

נשאלתי כמה וכמה פעמים, מתי הוא זמן הדלקת נר חנוכה לדעת רבינו הרמב"ם, ומדוע לא פירש רבינו אימתי זמן הדלקת נר חנוכה בערב שבת.

ותשובתי בזאת.

~ ~ ~

איתא בגמרא שבת (דף כא:), וכבתה אין זקוק לה. ורמינהי, מצותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק, מאי לאו דאי כבתה הדר מדליק לה. לא, דאי לא אדליק, מדליק. ואי נמי, לשיעורה. ע"כ.

פירש רש"י, לשיעורה, שיהא בה שמן כשיעור הזה, ומיהו אם כבתה אין זקוק לה. עכ"ל.

כתב רבינו הרמב"ם (הלכות חנוכה פ"ד ה"ה) וז"ל, אין מדליקין נרות חנוכה קודם שתשקע החמה, אלא עם שקיעתה, לא מאחרין ולא מקדימין. שכת או הזיד ולא הדליק עם שקיעת החמה, מדליק והולך עד שתכלה רגל מן השוק. וכמה הוא זמן זה, כמו חצי שעה או יתר. עבר זמן זה, אינו מדליק.

והנה איתא התם בגמרא שבת (דף כג:), אמר רב הונא, הרגיל בנר, הויין ליה בנים תלמידי חכמים וכו'. רב הונא הוה רגיל דהוה חליף ותני אפתחא דרבי אבין נגרא, חזא דהוה רגיל בשרגי טובא, אמר, תרי גברי רברבי נפקי מהכא. נפקי מינייהו רב אידי בר אבין ורב חייא בר אבין. רב חסדא הוה רגיל דהוה חליף ותני אפתחא דבי נשא דרב שיזבי, חזא דהוה רגיל בשרגי טובא, אמר, גברא רבא נפק מהכא. נפק מינייהו רב שיזבי. דביתהו דרב יוסף הות מאחריה ומדלקת לה. אמר לה רב יוסף, תניא לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה, מלמד שעמוד ענן משלים לעמוד האש ועמוד האש משלים לעמוד הענן. סברה לאקדומה. אמר לה ההוא סבא, תנינא ובלבד שלא יקדים ושלא יאחר. ע"כ.

פירש רש"י, בשרגא, דשבת. חליף ותני, עובר ושונה, כלומר עובר תמיד. מאחרת ומדלקת, נר של שבת סמוך לחשכה. עכ"ל.

מלשון רש"י מוכח, דלא מיירי התם בנר חנוכה, אלא בנר שבת בלבד. ולפירושו, הא דאמר רב הונא הרגיל בנר, היינו נר שבת.

אך הרב המגיד (שם) כתב בזה"ל, ומה שכתב רבינו ולא מקדימין ולא מאחרין, יצא לו ממה שאמרו שם (שבת

דף כג:) תנא ובלבד שלא יקדים ולא יאחר, והוא מפרשה בנר חנוכה. עכ"ל.

לפי דבריו, דעת רבינו הרמב"ם, דלא מיירי התם אלא בנר חנוכה בלבד, לא בנר שבת.

ואמנם, כן גרס רבינו חננאל בגמרא שבת (שם בגליון), אמר רב הונא הרגיל בנר חנוכה הויין לו בנים ת"ח וכו'. וכן הוא לשון הרי"ף (שם דף י:). אמר רב הונא הרגיל בנר חנוכה וכו' [אלא שבדפוסים הוסיפו תוך סוגריים מרובעים תיבת 'ושבת', לפי גירסת מהר"ם, אך זה אינו נכון לדעת הרי"ף].

גם פשט לשון הגמרא שם מוכח, דמיירי בנר חנוכה ולא בנר שבת. שכן מלשון הגמרא 'דהוה חליף ותני אפתחא', משמע שעל פתח הבית היה רואה את הנרות, ואין זה אלא נרות חנוכה הנדלקים על פתח הבית. מה שאין כן נרות שבת, שאינן נדלקין אלא תוך הבית ולא בחוץ, ואין מדרך הצניעות להשקיף אל תוך הבית.

אף מלשון 'חזא דהוה רגיל בשרגי טובא', משמע שהיה מהדר להדליק נרות הרבה, ואין ענין להדר בהדלקת נרות אלא דוקא בנר חנוכה דמהדרין מן המהדרין.

ולפי זה, פשוט שיש לפרש דעובדא דדביתהו דרב יוסף, לא מיירי אלא בנר חנוכה בלבד, ועל זה אמר לה

מבואר לדעת רש"י והתוספות, שעיקר הדין בנר חנוכה, דסגי לכל בני הבית יחד, נר אחד בכל לילה. והמהדרין, מוסיפין להדליק נר אחד נוסף לכל אחד מבני הבית בכל לילה ולילה. והמהדרין מן המהדרין, אינם מדליקין הרבה נרות לכל אחד ואחד מבני הבית, אלא בלילה הראשונה נר אחד ובשאר הלילות מוסיף והולך, כדעת בית הלל.

אולם רבינו הרמב"ם (שם, ה"א) כתב בזה"ל, כמה נרות הוא מדליק בחנוכה. מצותה, שיהיה כל בית ובית מדליק נר אחד, בין שהיו אנשי הבית מרובין בין שלא היה בו אלא אדם אחד. והמהדר את המצוה, מדליק נרות כמנין אנשי הבית, נר לכל אחד ואחד, בין אנשים בין נשים. והמהדר יתר על זה ועושה מצוה מן המובחר, מדליק נר לכל אחד ואחד בלילה הראשון, ומוסיף והולך בכל לילה ולילה נר אחד. עכ"ל.

נמצא דלענין המהדרין מן המהדרין, נחלק רבינו הרמב"ם על רש"י ותוספות, וסבירא ליה דמוסיפין הן על המהדרין, דהיינו שמוסיף והולך בכל לילה ולילה נר אחד לכל אחד מבני הבית.

~ ~ ~

לפי זה, אפשר שזהו יסוד מחלוקתם של רש"י והרמב"ם בהבנת הסוגיא.

ההוא סבא תנינא ובלבד שלא יקדים ושלל יאחר. ומכאן למד רבינו הרמב"ם דין זה לענייננו.

אלא דצריך ביאור, מדוע אם כן פירש רש"י זאת בנר שבת בלבד ולא בנר חנוכה.

~ ~ ~

איתא התם בגמרא (דף כא:) ת"ר, מצות חנוכה, נר איש וביתו. והמהדרין, נר לכל אחד ואחד. והמהדרין מן המהדרין, בית שמאי אומרים, יום ראשון מדליק שמונה, מכאן ואילך פוחת והולך. ובית הלל אומרים, יום ראשון מדליק אחד, מכאן ואילך מוסיף והולך. ע"כ.

פירש רש"י, נר איש וביתו, נר אחד בכל לילה, ואיש וכל בני ביתו סגי להו בנר אחד. והמהדרין, אחר המצות, עושין נר אחד בכל לילה לכל אחד ואחד מבני הבית. עכ"ל.

וכן פירשו התוספות (שם ד"ה והמהדרין) בזה"ל, והמהדרין מן המהדרין, נראה לר"י, דבית שמאי ובית הלל, לא קיימי אלא אנר איש וביתו, שכן יש יותר הידור, דאיכא היכרא כשמוסיף והולך או מחסר, שהוא כנגד ימים הנכנסים או היוצאים. אבל אם עושה נר לכל אחד, אפילו יוסיף מכאן ואילך, ליכא היכרא, שיסברו שכך יש בני אדם בבית. עכ"ל.

לדעת רש"י, מכיון ד'ובלבד' שלא יקדים ושללא יאחר' לא נאמר אלא בנר שבת בלבד, אין מניעה להדליק נר חנוכה אפילו קודם שקיעת החמה, רק שידאג ליתן שם הרבה שמן שידלק עוד כשיעור חצי שעה אחר השקיעה.

מה שאין כן לדעת הרמב"ם, ד'ובלבד' שלא יקדים ושללא יאחר' נאמר בנר חנוכה, אין להדליק כלל קודם השקיעה, וכפי שפסק כן בהלכות (שם פ"ד ה"ה). משא"כ נר שבת, שיכול להדליק טובא קודם שקיעת החמה, וכן פסק בהלכות (הלכות שבת פ"ה ה"ג).

נפקא מינה לזמן הדלקת נר חנוכה בערב שבת, לדעת הרמב"ם. וכפי שיבואר כן להלן.

~ ~ ~

כתב רבינו הרמב"ם (הלכות חנוכה שם) בזה"ל, אין מדליקין נרות חנוכה קודם שתשקע החמה, אלא עם שקיעתה, לא מאחרין ולא מקדימין. שכת או הזיד ולא הדליק עם שקיעת החמה, מדליק והולך עד שתכלה רגל מן השוק. וכמה הוא זמן זה, כמו חצי שעה או יתר. עבר זמן זה, אינו מדליק. עכ"ל [הא דלא נקט רבינו 'קודם שתשקע החמה ולא לאחריה', נראה שהוא משום דלשון 'ובלבד' שלא יקדים ושללא יאחר' קאי בגמרא (שם) אהא

לדעת רש"י, מכיון שהמהדרין מן המהדרין אינם מדליקים נרות הרבה אלא מעט, שהרי בלילה הראשון הוא מדליק רק נר אחד ובלילה השני שתי נרות [כדי שיהיה היכר למוסיף והולך, כנ"ל בפירוש התוספות], אם כן אין אפשרות לפרש 'דהוה רגיל בשרגי טובא' בנר חנוכה, דהא ליכא הכא שרגי טובא, דהמהדרין מן המהדרין לא מדליקין הרבה נרות. ומאידך, אין לפרש זאת במהדרין שמדליקין שרגי טובא כנגד כל בני הבית אף בלילה הראשון, דהא איכא מהדרין מן המהדרין דחשיבי טפי ומה מעליותא במהדרין בלבד. על כן פירש דלא מיירי הכא, אלא בנר שבת דוקא ולא בנר חנוכה, דמדליק הרבה נרות לכבוד השבת.

מה שאין כן לדעת רבינו הרמב"ם, דסבירא ליה דהמהדרין מן המהדרין מדליקין שרגי טובא יתר מן המהדרין, דהא מוסיפין והולכין נר בכל לילה לכל אחד מבני הבית, אם כן איכא הכא שרגי טובא, ובהא איכא מעליותא טפי. לפיכך פירש סוגיא זו בנר חנוכה בלבד ולא בנר שבת, ובנר חנוכה הוא דאמרינן 'ובלבד' שלא יקדים ושללא יאחר'.

~ ~ ~

עוד נפקא מינה ממחלוקתם של רש"י והרמב"ם בהבנת הסוגיא הנ"ל.

בין השמשות, מפני שהוא ספק, והוא שקורא אותו כאן ספק חשכה ספק לא חשכה. וכו'. ודע, שמאחרי שקיעת החמה עד שייראו שלשה כוכבים בינוניים בגדלם ואורם, הוא זמן בין השמשות. וכשייראו שלשה, הרי זה לילה ודאי. וכלל הוא אצלינו, שבין השמשות ספק. עכ"ל.

נמצא לדעת רבינו, שדוקא מאחרי שקיעת החמה, זהו בין השמשות. אך בעת שקיעתה, דהיינו משך ירידת עיגול השמש עד התכסותה, עדיין לא נחשב בין השמשות.

וזו כוונת רבינו בהלכות (שבת פ"ה ה"ד) באומרו בזה"ל, **משתשקע החמה** עד שיראו שלשה כוכבים בינוניים, הוא הזמן הנקרא בין השמשות בכל מקום, והוא ספק מן היום ספק מן הלילה, ודנין בו להחמיר בכל מקום, ולפיכך אין מדליקין בו וכו'. עכ"ל.

'דמשתשקע החמה', היינו מאחרי שקיעת החמה. וכמו שפירש לעיל.

~ ~ ~

מדבריו אלו משמע, שמשך ירידת עיגול השמש בשקיעה, אינו נקרא בין השמשות. ואם כן, לענין שבת הרי הוא כיום גמור, שבערב שבת הרי הוא חול, וביום השבת הרי הוא קודש.

ד'סברה לאקדומה' ולא אהא ד'הות מאחרה ומדלקת לה', ודייק רבינו לכתוב על דרך לשון הגמרא].

ויש להתבונן, מה כוונתו באומרו 'עם שקיעתה' או 'עם שקיעת החמה', האם בא לומר שידליק סמוך לשקיעה מלפניה או אולי אפילו קצת מאחריה סמוך לשקיעתה, או שכוונתו לומר שידליק בשקיעה עצמה.

הנה מלשונו שכתב 'אין מדליקין גרות חנוכה קודם שתשקע החמה אלא עם שקיעתה', מוכח ודאי שאין להדליק קודם השקיעה כלל אפילו סמוך לה ביותר, שכן אפילו סמוך לה ביותר מלפניה הרי הוא בכלל 'קודם שקיעתה'.

על כן, נתבונן נא בדברי רבינו במקומות אחרים, מה משמעות שקיעת החמה לדעתו.

~ ~ ~

תנן במשנה שבת (פ"ב מ"ז) שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה, עשרתם ערבתם הדליקו את הנר. ספק חשכה ספק אין חשכה, אין מעשרין את הודאי ואין מטבילין את הכלים ואין מדליקין את הנרות, אבל מעשרין את הדמאי ומערבין וטומנין את החמין. ע"כ.

פירש שם רבינו הרמב"ם וז"ל, ולפיכך אסור לעשות כל אלו

ואכן, כן כתב מהר"ם אלשקר בתשובותיו (סימן צ"ו) בשם רבינו אברהם בן רבינו הרמב"ם ז"ל, בזה"ל, גם הרב ר' אברהם החסיד בנו של הר"ם במז"ל פירש לנו הדבר בבירור שאין אחריו ברור, וידוע הוא שכל דבריו מדברי אביו ז"ל. כתב ז"ל, ובין השמשות יש בו מן היום ויש בו מן הלילה וכו', והוא משתערוב השמש ועד שיראו ג' כוכבים בינוניים, לא ככוכבים הנראים ביום ולא ככוכבים שא"א שיראו עד לב הלילה. וקודם שתערוב השמש, הרי הוא יום ודאי, ויכול לעשות בו מלאכת יום ששי. והעושה בו מלאכה בסוף יום השבת, חייב סקילה. ואפילו ששקע רוב עגולת השמש באופק ולא נשאר ממנה כי אם דבר מועט, כל עוד שלא תשקע כל העגולה בכללה ותערוב השמש תחת עגולת האופק, הרי הוא יום, ומשפטו כמשפט חצי היום. וכשיראו ג' כוכבים בינוניים אחר ערובת השמש, הוא ודאי לילה. והזמן שיש בין ערובת השמש ובין ראיית הכוכבים הבינוניים, הוא ספק אם הוא מן היום או מן הלילה, והוא זמן בין השמשות, ודינו להחמיר. מהעיקר שבידינו, ספיקא דאורייתא לחומרא וכו'. עד וצריך ליזהר ולפרוש מעשיית מלאכה קודם ערובת השמש דבר מועט, כמו שנוהרין ונמנעים מאכילת חמץ בשעה ששית וכיוצא בזה, וזהו אומרם

ז"ל מוסיפין מחול על הקדש. עכ"ל בספר אל כפאי"ה. וידוע הוא, דכל הגלילות האלו, אתריה דמזן הרמב"ם ז"ל נינהו, ואין נוטין מדבריו ימין ושמאל, ובפרט מצרים שהיתה מקום מנוחתו ז"ל. עכ"ל מהר"ם אלשקר. וראה עוד ספר גנוזות הרמב"ם ובית מדרשו (שבת ועירובין, ירושלים ה'תשפ"א, עמוד רפ"ג) סדר הכנסת שבת, שהעלו כן מספר המספיק לרבינו אברהם הנ"ל.

ודברי מהר"ם אלו, כן העלה מהריק"ש בהגהותיו "ערך לחם" (או"ח סימן ר"ס ב'), וסיים, 'וכן ראוי למעשה'.

אמנם, מה שכתב שם רבינו אברהם, 'וצריך ליזהר ולפרוש מעשיית מלאכה קודם ערובת השמש דבר מועט', אין הכוונה קודם שתתחיל עגולת השמש לרדת. אלא כוונתו לומר, קודם שתתכסה לגמרי עגולת השמש, אפילו אם רובה ככולה התכסה, מכיון שעדיין הוא כיום גמור. וזה פשוט.

לדעת רבינו הרמב"ם, לא נאמר הדין להוסיף מחול על הקודש, אלא ביום הכפורים בלבד (הלכות שביתת עשור פ"א ה"ו וה"ז), ולא לעצם קבלת קדושת היום, אלא לענין עינוי נפש בלבד, דהיינו לענין אכילה ושתייה.

כך כתב רבינו (הלכות שביתת עשור פ"א ה"ו) וז"ל, כשם ששבות מלאכה בו

הנה נתברר לנו בדברי רבינו הרמב"ם, דכל משך ירידת עיגול השמש עד התכסותה, הרי הוא יום גמור. ורק אחר התכסותה לגמרי, הוא זמן בין השמשות, עד יציאת ג' כוכבים בינוניים.

לפי זה, נראה פשוט לומר, ד'עם שקיעתה' או 'עם שקיעת החמה' דכתב רבינו, היינו כל משך ירידת עיגול השמש עד התכסותה לגמרי.

נמצא, דזמן הדלקת נר חנוכה לדעת רבינו, הוא מתחילת ירידת עיגול השמש עד סוף ירידתה והתכסותה, ובוה הוא לא מקדים ולא מאחר.

אך בערב שבת, יש לו להיזהר ולהודרו להדליק מיד עם תחילת ירידתה או לכל הפחות כשהיא באמצע ירידתה, שמא עם סוף ירידתה יתעכב ויכנס כבר לזמן בין השמשות שאסור לעשות בו מלאכה האסורה מן התורה דהיינו הדלקת הנר [וזמן שקיעת החמה המופיע בלוחות שנה, הוא סוף ירידת עיגול השמש. וכן אמר לי הרה"ג דוד סופר שליט"א, עורך הלוח החשוב "עתים לבינה", שכן הוא בכל הלוחות].

גם לענין הדלקת הנר במוצאי שבת, מכיון שלדעת רבינו אין דין להוסיף מחול על הקודש ביציאת שבת, לפיכך, אחר שנראו שלשה כוכבים בינוניים, יש לו להדליק נר חנוכה.

בין ביום בין בלילה, כך שבות של-עיניו בין ביום בין בלילה. וצריך להוסיף מחול על קדש בכניסתו וביציאתו, שנאמר ועניתם את נפשותיכם בתשעה לחדש בערב. כלומר, התחיל לצום ולהתענות מערב תשעה הסמוך לעשירי. וכן ביציאה, שוהה בעינוי מעט מלילי אחד עשר הסמוך לעשירי, שנאמר מערב עד ערב תשבתו שבתכם. עכ"ל [נהוגה על פי כת"י משנת ה'רנ"ג ליצירה (גם הניקוד), ומעוד כת"י קדמון].

וכן כתב שם הרב מגיד משנה בזה"ל, וצריך להוסיף וכו', מדברי רבינו נראה שאין תוספת דבר תורה אלא בעינוי, אבל לא בעשיית מלאכה לא ביום הכפורים ולא בשבתות. וזהו שכתב 'מתחיל לצום ולהתענות', וזהו שלא נזכר בדבריו בהלכות שבת תוספת כלל מן התורה. עכ"ל.

כמו כן כתב הרב כסף משנה (הלכות שבת פ"ה ה"ג) וז"ל, המדליק צריך להדליק מבעוד יום וכו'. רבינו לא הזכיר פה דין תוספת מחול על הקדש. וכתב הרב המגיד בפ"א מהלכות שביתת עשור, דטעמא משום דלית ליה תוספת דבר תורה אלא לעינוי יום הכפורים לבד, דס"ל דהלכה כמאן דדריש לקראי לדרשא אחרינא. עכ"ל. ומשמע לי, דדבר תורה שכתב, לאו דוקא, דמדרבנן נמי לית ליה תוספת, דאם לא כן לא הוה ליה להשמיטו. עכ"ל הכס"מ.

זה מה שראיתי לבאר ולברר דברי רבינו ומאורינו הרמב"ם ז"ל.

ובבירור דעת חכמי תימן הקדמונים, בדיון תוספת מחול על הקודש בשבת בשיטת רבינו הרמב"ם, ופירוש דבריהם, אי"ה נייחד לזה מאמר נפרד.

□□ קצרו של דבר □□

לדעת רבינו הרמב"ם, זמן הדלקת נר חנוכה, עם שקיעת החמה, דהיינו מתחילת ירידת עיגול השמש עד סוף ירידתה והתכסותה, ובזה הוא לא מקדים ולא מאחר. אבל אין להדליק קודם תחילת ירידת עיגול השמש, ולא לאחר התכסותה. ובדיעבד, אם לא הדליק וכבר התכסותה השמש, מדליק והולך עד סוף זמן חצי שעה מעת התכסותה לגמרי.

ואף בערב שבת, לדעת רבינו, זהו זמן ההדלקה, שהרי לדעת רבינו אין דין תוספת מחול על הקודש בשבת.

אלא שיש לו להזהר ולהזדרז להדליק מיד עם תחילת ירידת עיגול השמש או לכל הפחות כשהיא באמצע ירידתה, שמא עם סוף ירידתה יתעכב ויכנס כבר לזמן בין השמשות שאסור לעשות בו מלאכה האסורה מן התורה דהיינו הדלקת הנר.

שהרי לענין שכח או הזיד ולא הדליק עם שקיעת החמה, כתב רבינו שמדליק והולך עד שתכלה רגל מן השוק, שהוא כמו חצי שעה או יתר. ובמוצאי שבת, מכיון דאי אפשר לו להדליק קודם יציאת הכוכבים, רשאי אף לכתחילה להדליק בתוך החצי שעה הנ"ל, דהא עדיין לא עבר מן השקיעה עד צאת הכוכבים אלא כחצי מזמן זה.

אך כמובן, לאחר שכבר התפלל תפילת ערבית והזכיר בה הבדלה בחונן הדעת. שאם לא כן, אסור לו להדליק את הנר, וכדכתבנו בזה בהרחבה בגליונות הקודמים (גליון ט"ז סימן קי"ג, וגליון ט"ז סימן קט"ו). ותפילת ערבית של מוצאי שבת, יכול לאומרה אף קודם צאת השבת, וכדכתב רבינו (הלכות תפילה פ"ג ה"ז) 'וכן מתפלל ערבית שלי-מוצאי שבת בשבת'.

עתה לפי כל האמור, מובן וברור, מדוע לא הזכיר רבינו זמן הדלקת נר חנוכה בערב שבת. מכיון שאין כל הבדל בין שאר יום חול לערב שבת, שהרי זמן הדלקתם הוא שווה, ולדעת רבינו אין דין להוסיף מחול על הקודש בכניסת השבת. וכמו כן במוצאי שבת, מכיון שיכול להדליק בתוך הזמן האמור, כמבואר לעיל בסמוך.

בתוך החצי שעה הנ"ל, דהא עדיין לא עבר מן השקיעה עד צאת הכוכבים אלא כחצי מזמן זה.

אך כמובן, לאחר שכבר התפלל תפילת ערבית והזכיר בה הבדלה בחונן הדעת. שאם לא כן, אסור לו להדליק את הנר, וכדכתבנו בזה בהרחבה בגליונות הקודמים (גליון ט"ו סימן קי"ג, וגליון ט"ז סימן קט"ו). ותפילת ערבית של מוצאי שבת, יכול לאומרה אף קודם צאת השבת, וכדכתב רבינו (הלכות תפילה פ"ג ה"ז) 'וכן מתפלל ערבית של־מוצאי שבת בשבת'.

וכמו כן לענין הדלקת הנר במוצאי שבת, מכיון שלדעת רבינו אין דין להוסיף מחול על הקודש גם ביציאת שבת, לפיכך, אחר שנראו שלשה כוכבים בינוניים, יש לו להדליק נר חנוכה.

שהרי לענין שכח או הזיד ולא הדליק עם שקיעת החמה, כתב רבינו שמדליק והולך עד שתכלה רגל מן השוק, שהוא כמו חצי שעה או יתר. ובמוצאי שבת, מכיון דאי אפשר לו להדליק קודם יציאת הכוכבים, רשאי אף לכתחילה להדליק

סימן קכג

הערה ברין נר חנוכה אם מותר להשתמש לאורו כשנשאר דולק לאחר שכלתה רגל מן השוק

עד השיעור הזה ורצה לכבותה או להשתמש לאורה, הרשות בידו. עכ"ל.

~ ~ ~

אולם כתב רבינו הרמב"ם (הלכות חנוכה פ"ד ה"ה) וז"ל, אין מדליקין נרות חנוכה קודם שתשקע החמה, אלא עם שקיעתה, לא מאחרין ולא מקדימין. שכן או הזיד ולא הדליק עם שקיעת החמה, מדליק והולך עד שתכלה רגל מן השוק. וכמה הוא זמן זה, כמו חצי שעה או יתר. עבר זמן זה, אינו מדליק. וצריך ליתן שמן בנר כדי שתהיה דולקת והולכת עד שתכלה רגל מן השוק. הדליקה וכבתה, אינו זקוק להדליקה פעם אחרת. נשארה דולקת אחר שכלתה רגל מן השוק, אם רצה לכבותה או לסלקה, עושה. עכ"ל.

מדיוק לשונו שסיים וכתב 'אם רצה לכבותה או לסלקה עושה', ולא הוסיף גם 'או להשתמש לאורה' כרבו הרי"ף אלא השמיט זאת, משמע מדבריו דלהשתמש לאורה אסור לעולם, אף לאחר שכלתה רגל מן השוק.

ובאמת, לפי זה מובן מדוע מותר להדליק נר חנוכה בשבת

איתא בגמרא שבת (דף כא:): אמר רבי זירא אמר רב מתנה, ואמרי לה אמר רבי זירא אמר רב, פתילות ושמנים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת, מדליקין בהן בחנוכה, בין בחול בין בשבת. אמר רבי ירמיה, מאי טעמא דרב, קסבר כבתה אין זקוק לה ואסור להשתמש לאורה. ע"כ.

כתב הרי"ף (שם דף ט. בדפי הרי"ף) בזה"ל, א"ר זירא (אמר רב מתנה) אמר רב, פתילות ושמנים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת, מדליקין בהן בחנוכה בין בחול בין בשבת. מדקאמר מדליקין בהם בחנוכה בשבת, ש"מ אסור להשתמש לאורה, דכיון דאסור להשתמש לאורה לא אתי לאטוויי. ותו, מדמדליקין בהן בחנוכה בשבת, מכלל דאי כביא לא מזדקיך לה, ש"מ כבתה אין זקוק לה. והא דתניא מצותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק, לאו דאי כביא הדר מדליק לה, אלא דאי לא אדליק מדליק, א"נ לשיעורא (כלומר שצריך ליתן שמן לתוכו כדי שתהא דולק והולך עד השיעור הזה). היתה דולקת והולכת

חנוכה שמותר להשתמש לאורה אחר עבור זמנה, דאם כן למה התירו בה שמנים ופתילות שאסרו חכמים להדליק בהם בשבת, שהרי כל עצמן לא התירו אותן אלא מפני שאסור להשתמש לאורה. קושיא זו, אינה כלום, שהרי לא הצריכו להוסיף בשמן שיהא הולך ודולק כל הלילה אלא כדי שיעורו, ובתוך זמן זה היה ראוי לחוש שמא יטה. אבל כל שאסרו תוך זמנה, מותר להדליק בהם. ובשבת, נותן באומד גם כפי שיעורו ולא בצמצום שאי אפשר, כמו שאי אפשר גם כן שיעור איסור תשמישו שאינו נמנע מתשמישו שיעור זמן מצומצם. ומאן לימא לן שהתירו להוסיף בשמן, כשבא להדליק בשבת באותן שמנים. עכ"ל. עד כאן לשון הבית יוסף.

נראה דסבירא ליה להבית יוסף כהרשב"א, מהא דלא העיר על דבריו. ואמנם, כן העיר על זאת רמ"א בהגהת שו"ע (או"ח שם סעיף א'). בזה"ל, אם אינו נותן בנר, רק כדי שיעור מצותו. עכ"ל. ולא השמיטו הרב שתילי ותיים.

~ ~ ~

אולם, לפי המבואר לעיל בדעת רבינו הרמב"ם, נראה דצדקו דברי השואל הנ"ל [להרשב"א]. דבאמת, דוחק הוא לומר שבשבת נותן שמן בנר כשיעור מצותו בלבד.

בשאר שמנים, לפי שגם לאחר שעבר הזמן של כלתה רגל מן השוק, עדיין אסור להשתמש לאורה.

דאם לא כן, היאך מותר להדליק בשבת בשאר שמנים האסורים, והרי יש חשש שלאחר הזמן ישתמש לאורה ויבוא להטות את הנר. אלא ודאי יש לומר כדכתבנו.

~ ~ ~

אך ראיתי להרב המגיד (שם) שכתב בזה"ל, אין וכו'. שם, מצותה משתקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק. ופירשו בגמרא, דאי לא אדליק מדליק, אי נמי לשיעורו. ובהלכות, שני פירושין, היתה דולקת והולכת עד השיעור הזה ורצה לכבותה או להשתמש לאורה הרשות בידו. והשני, שצריך ליתן לתוכן שמן כדי שיהא דולק והולך עד השיעור הזה. ושניהם כתבן רבינו. עכ"ל.

אמנם, לפי האמור לעיל, אין מסכים רבינו עם הרי"ף לגמרי בפירוש הראשון, דהא לא סבירא ליה דמותר להשתמש לאורה לאחר זמן שיעורה.

~ ~ ~

והנה מרן בית יוסף (או"ח סימן תרע"ג) העלה לתשובת הרשב"א בזה בזה"ל, כתב הרשב"א (ח"א סימן ק"ע), שאלת במה שכתב הרי"ף (שבת שם) בנר

סימן קכד

ביאור ענין 'עשה רצונו כרצונך' האמור במסכת אבות

על פי זה יש לבאר, שמה שכתוב כאן במשנה, היינו מצד מעשיו של האדם ולימודו, שלעולם יעשה כל מעשיו וילמד, אף אם אין כוונתו עתה לשמה, וכגון שלומד או עושה מצוות לשם כבוד או לשכר, לפי שסופו בא לשמה.

ומה שאנו מבקשים בכל יום ב"ובא לציון" ואומרים 'הרחמן יפתח לבנו לתלמוד תורתו ויתן בלבנו אהבתו ויראתו לעשות רצונו כרצונו ולעבדו בלבב שלם ובנפש חפצה', זהו מצד השתדלותו של האדם, שיבקש ויתפלל להשם יתברך שיסייעו על כך, שבאמת לבסוף יהיה כל לימודו ומעשיו לשם שמים.

~ ~ ~

עוד יש לבאר בדרך אחרת. שאין מדובר שם במשנה בכוונת המצוות, אלא בחפצי שמים דהיינו בהידור המצוות. שיהדר ויפור עליהם ממנו, כאילו פיזר בחפציו עצמו. כדאיתא בשבת (דף קלג:.) 'זה אלי ואנוהו', התנאה לפניו במצוות, עשה לפניו סוכה נאה ולולב נאה וכו'. שאם יעשה כן, יתן לו ה' טובה בעין יפה.

תן באבות (פ"ב משנה ד') הוא היה אומר עשה רצונו כרצונך, כדי שיעשה רצונך כרצונו. בטל רצונך מפני רצונו, כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך. ע"כ.

יש לעיין, שהרי בכל יום בפיסקת "ובא לציון" אנו אומרים 'הרחמן יפתח לבנו לתלמוד תורתו ויתן בלבנו אהבתו ויראתו, לעשות רצונו כרצונו ולעבדו בלבב שלם ובנפש חפצה' וכו'.

אם כן, לכאורה, זה סותר להא דאיתא באבות שם.

~ ~ ~

ראיתי בספר מדרש חכמים (לודו' ה'תרצ"ד) על אבות (שם) שכתב בזה"ל, כוונתו להשמיענו שלעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה, וזהו שאמר 'עשה רצונו כרצונך'. כלומר, כמו שתרצה לעשות עשהו, ואפילו שיהיה שלא לשמה, לפי שמתוך שלא לשמה אחר כך בא לשמה. וזה שאמר כדי שאחר כך 'יעשה' ויתקן הקב"ה 'רצונך' שיהיה 'כרצונו' יתברך, לעבדו בלבב שלם ולמוד לשמה. עכ"ל.

וראה בפירוש רבינו עובדיה מברטנורא
שם באבות.

חפצה', אין הכוונה להידור המצוות,
אלא לעצם עשייתן שיעשם לשמה.

אך מה שאנו אומרים בכל יום 'הרחמן
יפתח לבנו לתלמוד תורתו ויתן
בלבנו אהבתו ויראתו **לעשות רצונו**
כרצונו ולעבדו בלבב שלם ובנפש

כרמצינו גבי קרית שמע, שאף אם
קרא בנקודותיה וטעמיה
בדקדוק והידור גדול, אם לא כיון לבו
בפסוק ראשון לא יצא.

שטר בכתיבת מארי סעיד בן יוסף אלעזירי

בין הכת"י שעברו תחת ידי, זהיתי שטר בכתיבת כה"ר סעיד אלעזירי ז"ל (כת"י הספרייה הלאומית מס' 11312, מעוזבנו של האדם היקר ר' יהודה לוי נחום ז"ל), וראיתי להציגו בפניכם.

□

אודותיו, נכתב רבות, בחוברת שיצאה לזכרו במלאת שלשים יום לפטירתו מאת תלמידיו וידידיו, בשם "נפש לכהר"ר סעדיה בר' יוסף עוזרי" (תל אביב, מנחם-אב ה'תשי"ד).

כמו כן, בספר "חכמי היהודים בתימן" (מכון שלום לשבטי ישורון, ירושלים תשנ"ב, עמוד קל"ז), כתב עליו מוריני הג"ר פנחס קורח שליט"א בזה"ל,

מארי סעיד אלעזירי, היה רב וחזן ומנהל בית הכנסת אלאוסטא. בדרכיו היה איש תם וישר, ירא אלהים וסר מרע. בטחונו היה חזק בשם יתברך, ושם שמים שגור בפיו, ותמיד היה רגיל לומר ליחיד ולציבור, אללה ברוך הוא ישיגח עליכם בעין חמלתו. לא דיבר לשון הרע, ולא רצה לשמוע לשון הרע. כשהיה שומע לשה"ר, היה מכסה פניו, לסימן שאינו רוצה לשמוע לשה"ר. היה לוחם במתנגדי הקבלה.

היה הגבאי והגזבר, והתעסק בכל צרכי ביהכנ"ס הנזכר, ניהל את הגבאות בקפדנות מרובה, ואת הגזברות בנאמנות יתירה. בעלי ביהכנ"ס, לא עשו אתו חשבון. וכשדחקה השעה לעלות לארץ ישראל, הזמין את אחד מבעלי בית הכנסת, והניח לפניו פח של נפט מלא ריאלים, ואמר לו, זה של בית הכנסת, קח את זה מאחריותי לאחריותך, ואני נקי לפני ה', שלא נהניתי מממון ביהכנ"ס אפילו בשוה פרוטה. וכולם התפלאו על נאמנותו המופלגת וישרו ותום לבבו. לפרנסתו, עסק ביצור מי ורדים, והתפרסם מזה בצמצום. עכ"ל, וראה עוד שם אודות הנהגתו בשמחות ולהבדיל בימי צרה ויגון.

□

השטר שלפנינו, מורה על פעילותו הרבה למען עמילי תורה ולטובת בתי כנסיות. ומן הסתם, זהו אחד מני שטרות רבים שעברו תחת ידו.

כסגנון זה השטר, ואף הסכום המדויק הנקוב בו – י"א ריאל, לחלקו לעמילי תורה, כן מצאנו עוד לפנינו בשנת ה'תרס"ז שטר בחתימת שלשה

מגאוני חכמי צנעא: רבי אהרן ן' סאלם אלכדון, ורבי יחיא ן' מוסי' יצחק (הראב"ד), ורבי יחיא ן' סלימאן אלקאפח, זכר כולם לברכה. ראה "איש ימיני" (ח"ד עמוד ר"פ, וצילום הכת"י עמוד רפ"א).

ואף שבתים לא היה נהוג להתפרנס מן הצדקה ואפילו גדולי התלמידים חכמים, וכדעת רבינו הרמב"ם, עם כל זאת מצאנו לחכמי תימן בחיבוריהם שהרבו בשבח המפרישים מממונם לעמילי תורה.

□

כדוגמת חתימתו בשטר לפנינו, כן מופיעה חתימתו בראש ספר אמונת ה' אשר נמנה על מחברי ספר זה, בסוף הסכמת רבני וגאוני תימן צנעא יע"א.

מעניין שלא צויין בו תאריך השנה ואף לא שם חניכת זה התורם. אמנם מצורת הכתב ניכר שהיה זה בעת זקנותו, ואם כן אפשר אולי לשער שהיה זה בשנת ה'תש"ז או ה'תש"ח, שבשנים הללו יוצא י"ז אלול ביום ג'.

□

זה לשון השטר:

אסתלנא [=קבלנו] מן סאלם דאוד סלימאן אחדא עשר ריאל דאלך נחלק אותה לעמילי תורה ונחלק לבתי כנסיות, כמו שנזכר במכתבך. והשם ב"ה יריק לכם ברכה עד בלי די, וישגיח עליכם בעין החמלה והחנינה, ויתמלא ע[ליכם] רחמים, ויכתבכם בספר חיים טובים, וימלא ידיכם מברכותיו.

יום ג' י"ז אלול, ושלוש. דש"ו, סעיד ן' יוסף אלעזרי יצ"ו

אסתלנא מן סאלם דאוד סלימאן אחדא עשר
ריאל דאלך נחלק אותה לעמילי תורה ונחלק
לבתי כנסיות כמו שנזכר במכתבך והשם ב"ה
יריק לכם ברכה עד בלי די וישגיח עליכם
בעין החמלה והחנינה ויתמלא ע[ליכם] רחמים
ויכתבכם בספר חיים טובים וימלא ידיכם
מברכותיו יוסף יצ' אלול ג' י"ז אלול י"ז
אלעזרי יצ'ו

מבוא להגהות מהר"ץ על ספר שבט מוסר

זקיני מה"ר צאלח ז"ל, מגדולי דורו היה ומדייני העיר צנעא הבירה, מלפני כשלש מאות שנה. מתלמידיו הידועים הלוא הם, מה"ר דוד משרקי ז"ל בעל ספר "שתילי זתים" על השו"ע, ונכדו מה"ר יחיא צאלח ז"ל (מהרי"ץ) אשר קבל ממנו רובי תורותיו והנהגותיו ושילבם בחיבוריו הרבים (סערת תימן עמ' ט"ו).

אודות זקיני מה"ר צאלח ז"ל, קורותיו וחיבוריו, כבר הרחיב הרה"ג מאיר צדוק שליט"א במבואו לספר "ספרים חמשה למהר"ץ" (ירושלים תשמ"א), וראה מה שכתבתי עוד בספרי "מסכתא דמהרי"ץ" (מודיעין עילית ה'תשע"ד). ובעז"ה, נוסף עוד בזה בספר מיוחד אודותיו, העומד לראות אור בקרוב אי"ה.

לפני זמן רב, התגלגל לידי, בסייעתא דשמיא, ספר "שבט מוסר" בכתובת יד קדשו של זקיני מה"ר צאלח ז"ל (כת"י ספריית בית המדרש ללימודי יהדות, מס' 2490. בספה"ל מס' 28743), מעוטר בהגהותיו הרבות. זהו כת"ק בבירור, וצילומים ממנו מוגשים בזה לפניכם.

הספר חסר דפים רבים בתחילתו וכן קצת דפים בסופו, והושלמו כולם בכתובה מאוחרת יותר. לפיכך, מספר הגהות מהגהותיו הראשונות של ספר זה, אינן לפנינו.

בעת שכתבתי את ספרי הנ"ל אודות מה"ר צאלח וצאצאיו, גמלה בלבי החלטה להוציא לאור לראשונה את הגהותיו על ספר "שבט מוסר" הנ"ל שבכתובת יד קדשו, במקביל להוצאת ספר זה.

אך היות והספר כת"י הנ"ל חסר כמה דפים בתחילתו עם ההגהות שבו, לצורך השלמת הגהות אלו, החילתי לברר אודות העתק כת"י נוסף של ספר זה אשר היה ברשות הגר"ח כסאר ז"ל, כפי שהתפרסם בזמנו ב"תורתן שלבני תימן" (קריית אונו תשנ"ה, עמוד ס') בשם הרה"ג איתמר חיים כהן שליט"א. פניתי אל הרב איתמר הנ"ל לצורך זה, אך מכיון שביקש להדפיס ראשונה, המתנתי עם הדפסתו, ואמנם הודפסו הגהות מהר"ץ הנ"ל על ידו ובעריכתו בקובץ "דברי חפץ" (תשרי תשפ"ו, גליון כ"ה, עמוד ט').

בראשית הגהות אלו שנדפסו בדברי חפץ, כתב שם הרב איתמר, שהכת"י [שהיה ברשות הגר"ח כסאר] אשר ממנו נדפסו אותן הגהות, הוא בכתובת ידו של מהר"ץ. וראייתו לזה (שם עמוד י"א), מחתימתו בסוף הספר בזה"ל, נשלם

זה הספר ביום שלישי שהוא י"ג יום לחדש תשרי שנת כי בשמחה' ת'צ'א'ו' לבריאת העולם שהיא שנת במ"ח לשטרות, כתיבת הקל והצעיר צאלח ן' יחיא יצ"ו. עכ"ל. וכן מצורת כתיבתו אשר ברור לו שהיא כתיבת ידו.

לעת עתה, לא התאפשר לי לראות את הכת"י שממנו הדפיס את הגהות מהר"ץ הנ"ל. ולענין צורת כתב ידו, יש לציין, שבתקופתו של מהר"ץ היו עוד סופרים שצורת כתיבתן דומה מאד לכתיבת ידו, כדוגמת הסופר הידוע רבי משה בן סעדיה קטיעי ז"ל ועוד.

אמנם, מלשון החתימה דלעיל, לכאורה יש מקום לומר שהן בכתיבת יד קדשו של מהר"ץ ן' והגם שיתכן עוד לומר שמסר מהר"ץ את הכת"י שלפנינו לאיזה סופר שיעשה ממנו העתק כצורתו בצלמו, ומשום כך העתיק אותו סופר גם את חתימת ידו של מהר"ץ בסוף הספר. ואכן, קצת מוזר, ההקדמה המופיעה שם המועתקת שם בראש הספר (שם עמוד י"א) בזה"ל, אמר דוד הכהן, רחש לי דבר טוב, יזכה הקונה ויגל הקורא וכו'. עכ"ל. מה ענין להעתיק זאת. וצריך הדבר בדיקה בגוף הכת"י.

איך שיהיה, הכת"י שלפנינו, הנזכר לעיל בראש זה המאמר, שממנו העתקתי אני את הגהות מהר"ץ הנ"ל, הוא ודאי כתיבת יד קדשו, ללא כל ספק, כפי הידוע לי בטביעות עין, מלבד צורתו המוכחת עליו ן'וכון, מה שרגיל הוא בנו"ן פשוטה, פעמים רבות, למשוך אותה כלפי חוץ לשמאלה ובפרט אם באה בסוף שורה, בשונה מכתיבות הסופרים בני זמנו הנ"ל.

אלא שנותר לנו לברר, מה נכתב תחילה, האם הכת"י שלפנינו, או הכת"י שממנו נדפסו הגהות אלו שם בדברי חפץ – במידה ואכן זהו כתי"ק.

והנה, כבר באחת ההגהות הראשונות שנדפסו שם (עמוד י"ב), יש דילוג שורה מחמת הדומות (ראה שם הערה י"ד), אשר דבר זה מגלה לנו שאין זה הספר המקורי שבו נכתבו הגהות אלו לראשונה, אלא העתקה. שהרי לא יתכן דילוג מחמת הדומות לכותב ההגהות עצמן בתחילת כתיבתן, אלא רק לאותו שבא אחריו להעתיקן. וזה פשוט וברור במציאות, ללא כל ספק.

אמנם, בכת"י שלפנינו, לא מופיעה ההגהה הנ"ל, מחמת הדפים החסרים בראשיתו אשר היתה כלולה בינותם. אך מכיון שאין לפנינו אלא שני כת"י של ספר זה עם הגהות מהר"ץ, מסתבר לכאורה, שההגהה אשר היתה בדפים החסרים שבכת"י שלפנינו, היא המושלמת, ומכת"י זה הועתק הכת"י שממנו הועתקו ההגהות שבדברי חפץ.

כמו כן, בהגהות הנדפסות הנ"ל, יש השמטת תיבות או תוספת תיבות ואף שינויי נוסח והערנו על כך, בכל מקום ומקום. מה שאין כן בכת"י שלפנינו, שהוא הנוסח היותר נכון ומדויק.

זאת ועוד, בהעתק כת"י הנ"ל שממנו נדפסו ההגהות בדברי חפץ, נשמטה הגהה אחת המופיעה בכת"י שלפנינו, ומופיעה כאן לראשונה לקמן במקומה. עוד הוספתי כאן הגהה מאוחרת שנכתבה בגליון הכת"י שלפנינו, לשלימות הענין, תוך סוגריים מרובעים [ומצויין כן גם בהערה שם].

מכל האמור לעיל, מסתבר, שהכת"י שלפנינו הוא המקור לאותן ההגהות, והוא שנכתב בתחילה. והכת"י שממנו נדפסו הערות אלו בדברי חפץ, הועתק מהכת"י שלפנינו [אם על ידי המחבר או על ידי זולתו].

לזאת, ראיתי לנכון להדפיסן שוב, לתת לפני הקורא הנכבד את הנוסח היותר נכון ומדויק אשר יצא מתחת יד זקני מה"ר צאלח ז"ל.

ההעתק כת"י הנ"ל שממנו נדפסו הערות אלו בדברי חפץ, נכתב בשנת ה'תצ"ז ליצירה (ראה שם עמוד י"א). הוי אומר, שהכת"י שלפנינו נכתב קודם לכן בכמה שנים.

את הגהותיו אלו לספר שבט מוסר, כפי הנראה, כתב מהר"ץ לאחר שכבר חיבר את ספרו "פרי צדיק", אך קודם שחיבר את חיבורו על הלכות שחיטה וטריפות הנקרא "בדיקות". לכן תראה כאן בהגהותיו שמפנה אל ספרו "פרי צדיק", ואינו מפנה לספרו "בדיקות" בהגהתו האחרונה בענין השוחט ומלאכת השחיטה.

סידרתי את הגהותיו, לפי דפוס "שבט מוסר" המנוקד (ירושלים ה'תשמ"ט), הנפוץ כיום ובו מחולק כל פרק לאותיות, כך שבנקל ניתן יהיה למצוא על מה נסובה כל הגהה והגהה. אך הנוסח עצמו של ספר "שבט מוסר" שהצגתי קודם כל הגהה לידע על מה הגיה כן, הגהתי כפי הנוסח שבדפוס ראשון (קושטא ה'תע"ב) ושבת"י שלפנינו [ופעמים שיש חסרון תיבות בדפוס המנוקד הנ"ל].

בהערותיי כאן על ההגהות הנ"ל, כשהערתי על שינויי נוסח וכדומה, קראתי לכת"י שלפנינו – כת"י, ולהעתק שממנו נדפסו בדברי חפץ – העתק. אמנם, לא הארכתי בהערות, אלא אחת הנה ואחת הנה, לרווחת הקורא הנכבד. כמו כן, ניקדתי חלק מהתיבות ניקוד מלא ואך תיבות המנוקדות רק באות אחת, כך הוא בכת"י.

יש לציין, שכל ההגהות של מהר"ץ, נכתבו תוך דברי המחבר שבט מוסר [ולא בגליון הספר], ולפיכך בכל הגהה והגהה סיים מהר"ץ בתיבת – ע"ב, היות ודבריו נכנסין תוך דברי הרב המחבר שבט מוסר ולהבדילן מהם. ומכיון שכאן באו כל ההגהות בפני עצמן, על כן לא מצאתי טעם להוסיפה כאן, ולכן השמטתיה בכולן.

הספר כת"י הנ"ל, נכתב כולו בשני טורים בכל עמוד, כצורת הדפוס הראשון שנדפס אף הוא בשני טורים בעמוד. אמנם הצילומים שהעלינו ממנו לקמן, נחתכו מכל טור בנפרד וכדי שיוכלו להיכנס בדף כאן, חוץ משני הצילומים האחרונים שבהם הוצג עמוד שלם כמות שהוא בכת"י.

חלק מהגהות אלו, נדפסו ב"לקוטים וחידושים", בספר "ספרים חמשה למהר"ץ" (עמוד קפ"ה ואילך), אך דרך כלל לא ציינתי אליהם, אלא לפעמים ואך יש לציין, שכל מקום שצייננו בהערות לספר "פרי צדיק" או "בדיקות" מחיבורי מהר"ץ, הוא לפי עמודי הספר "ספרים חמשה למהר"ץ" הכולל אותם.

כמו כן, בקובץ "ארזים" גנוזות וחידו"ת (מכון "שובי נפשי", ירושלים ה'תשע"ב, עמוד קנ"ד), נדפסו הגהות נוספות על ספר "שבט מוסר" המיוחסות למהרי"ץ, וביניהן העתיק שתי הגהות בשם זקיננו מהר"ץ [בכתבם וכלשונם], המופיעות בין ההגהות שלפנינו.

[והנה מקום אתי כאן להאיר, על אחת מההגהות המיוחסות למהרי"ץ שם (עמוד קנ"ח) שכתוב בזה"ל, גומל טוב לצדיקים ורע לרשעים, ושילח לנו משיחנו, ושיחיה המתים לקץ הימין. אמר הכותב, מכאן תבין שהנוסח ביגדל 'גומל לאיש חסיד', וכן ראיתי למפרשים ז"ל וכו'. עכ"ל מהרי"ץ. ושם (הערה 19) העירו על דבריו בזה"ל, צ"ל 'חסד', וכ"כ בפירושו בתכלאל דף קי ע"ב וז"ל, חסד, כן הגירסא ול"ג חסיד וכו', עכד"ק. וכו'. עכ"ל שם בקיצור, וראה שם באורך.

הגם שדבריהם נכונים בטעמם, מכל מקום אין נראה שזו כוונת מהרי"ץ בהגהה שם. אלא כוונתו לומר, שעל פי דברי השבט מוסר שאמר 'גומל טוב לצדיקים ורע לרשעים', כך יש לפרש את הבית שבפיוט יגדל 'גומל לאיש חסיד כמפעלו נותן לרשע רע כרשתו', ועל פי זה כתב לחזק את גירסת 'חסיד' במקום גירסת 'חסד'.

אולם, לבסוף חזר בו מגירסא זו, וגרס 'חסד' במקום 'חסיד', ונתן לכך טעם נכון, כמופיע שם בתכלאל עץ חיים (מהדורתנו, ח"א עמוד תע"ב). כן נראה לי פשוט.

הגהות מהר"ץ על ספר שבט מוסר

פ"ב, אות ט"ו, ד"ה עשירית.

עשירית, שים תמיד נגד עיניך, שגאותך אינך יכול לנהוג בה, כי אם בהקיץ. ובעת שתישן, יכולים לסבבך צעירים ממך לימים, ועליך יצחקו ויתנו עליך רוק, ובפיהם ירימו קול בחרופים וגדופים, ואתה מושלך כאבן דומם אין קול ואין עונה, יש בזיון גדול מזה^א.

וכל שכן אם יצא^ב רוח ממך או קול עטוש מלמטה, או אם תגלה ערותך והם רואים אותך, יש בזיון גדול מזה.

פ"ד, אות י"ז, ד"ה אוי לאדם.

אוי לאדם שאינו משים תמיד נגד עיניו, העתיד בהוה. פירוש, ישים נגד עיניו הנולד להיות. כמאמר התנא, שחכם יחשב הרואה את הנולד. והנולד, הוא שעתיד להיות רימה ותולעה, ומעותד לכל מקריות רעות.

אוי למי שאינו מתיירא מבוראו, ועובר על ציוויו.

פ"ה, אות א', ד"ה יודע.

כי האנשים אשר הם עניים, אולי בגלגול אחר הרבו אשמה, והחזירם בעולם הזה שיסבלו צער העוני, למרק על מה שעשו לשעבר, ולהטיב עמהם באחרונה ברב טוב הצפון לצדיקים.

אמר הכותב, ראיתי לכתוב כאן נחמה לעני שהוא שלם בדרכי ה'

א בלשון תמיהה. וכן בהגהת מהר"ץ כאן.

ב בהעתק, ניקדו כאן ה"ו ד בצירי. ואמנם, אם מופיע כך במקור, הרי שזו כוונתו. אך אם לא נוקד כן במקור, אפשר לומר זאת גם בלשון עבר, ולאו דוקא בלשון עתיד.

יתברך.³ כתיב⁴ (תלים מ"ט, י"ז-י"ט) 'אל תירא כי יעשיר איש כי ירבה כבוד ביתו, (וכו') [כי⁵ לא במותו יקח הכל, לא ירד אחריו כבודו. כי נפשו בחייו יברך, ויודוך כי תיטיב לך]. מחבר המזמור הזה עליו השלום, ידבר לעני השלם, ר"ל שהולך בדרכי התורה והוא בדוחק, ומהרהר בלבו שמפני דחקו ועניותו (ש)הוא ח"ו שנאוי לפני ה' יתברך, ופלוני העשיר שמעשיו בלתי הגונים אהוב לפני ה' יתברך, וכביכול מהרהר אחר מדותיו יתברך.

לזה אמר, אתה העני השלם, אל תירא כי יעשיר איש וכו', כי לא במותו יקח הכל, לא ירד אחריו כבודו. כי נפשו בחייו יברך, ויודוך כי תיטיב לך. כלומר, כי יעדן נפשו בחייו בעידונים ומלבושים ובכל מיני תענוגים, (ו)זה בעוד בחיים חייתו. ואתה מעלתך גדולה בעולם הנשמות, ושכרך כפול. וזהו שאמר, ויודוך כי תיטיב לך. כלומר, הכל יכספו ויודו למעלתך, כי תיטיב מעשך בעולם הזה, וכתרך בעולם הנשמות גדול, ונאמן הוא יתברך שישלם לך שכר פעולתך.

[מכאן ואילך, מופיע לפנינו בכת"י המקורי.]

פ"ה, אות כ"ד, ד"ה צא וראה.

ומה משה רבינו ע"ה שקיים כל התורה כולה וכו'.

יש לשאול על מה שאמר החכם המהרש"ל כאן, שמושה רבינו ע"ה קיים כל התורה כולה, ר"ל כל המצוות. והלא יש מצוות רבות שאין נוהגות אלא בארץ, ויש בכהנים בבית המקדש, ויש

ג כי אם אינו שלם בדרכי ה', מה לו להתלונן. וכבר נאמר במשנה (קידושין פ"ד מ"ד) רבי שמעון בן אלעזר אומר, ראית מימך חיה ועוף שיש להם אומנות והן מתפרנסין שלא בצער, והלא לא נבראו אלא לשמשני ואני נבראתי לשמש את קוני, אינו דין שאתפרנס שלא בצער. אלא שהרעותי מעשי, וקפחתי את פרנסתי. ע"כ.

ד מכאן עד סוף ההגהה, הוגה גם על פי המובא ב"לקוטים וחידושים" ב"ספרים חמשה למהר"ץ" (עמוד קפ"ו) ששם הוא יותר מושלם, וראה בהעתק (עמוד י"ב, הערה י"ד).

ה הוספנו כל לשון הפסוקים, שכן מדבר עליהם לקמן בסמוך.

ו מכאן עד תיבת 'יתברך' שבסמוך, נשמט בהעתק, וראה מה שהערנו בזה בראשית דברינו לעיל (מבוא, עמוד ל"ד).

ביבום וחליצה^ז. אלא מפני שהיה עוסק בכל דיני המצות שבתורה^ח ומלמדן לישראל, מעלה עליו כאלו קיים כל המצות. והוא הדין לכל אדם מישראל, שאם יעסוק בדיני כל המצות, מעלה עליו ה' יתברך כאלו קיים כל התורה, כנודע מדברי רבותינו ז"ל^ט.

פ"ז, אות ל"ז בסופה, סוף תוכחת מוסר לרבי יהודה החסיד.

תרחם נא נשמת, ועל אברי וגוית, ואבוא בשלום אל מנוחתי.

אמר הכותב, ראיתי לכתוב הנה תוכחה לנפש אשר חיברתי, יען ראיתי כי זה מקומה^י.

צור ישראל קדושו. דרשי ויחמול עליך: ורוצי חושי לדרשו. לרחם על פליטיך: ויבנה לך את מקדשו. להקריב^{יב} קרבנותיך: ושאי אליו כפיך. וכפרי^{יג} על עוניך: פז

אמצי את צדקך. להשיב פניו^{יד} אליך: והסירי את חדקך. רשת הם

ז בהעתק נוספה כאן תיבת 'זוולתן', אך אינה בכת"י שלפנינו. וכן נכון, כי תיבת 'זוולתן' היא סתמית וכללית, ואינה מורה על מצוות מסוימות כאותן הנזכרות לעיל, ובודאי לא נכון להוסיף כן, שהרי יש מזולתן שכן נוהגות בו.

ח תיבה זו מופיעה בכת"י, ונשמטה בהעתק.

ט כגון הא דאמר רבי יצחק (מנחות דף קי.). מאי דכתיב 'זאת תורת החטאת וזאת תורת האשם'. כל העוסק בתורת חטאת, כאילו הקריב חטאת. וכל העוסק בתורת אשם, כאילו הקריב אשם. עכ"ל, ועיין עוד שם במנחות.

י פיוט תוכחה זה, העלה מהרי"ץ לתכלאל (מהדורתנו, ליום כפור, מעמוד תקצ"ח ואילך) עם עוד תשע קינות של מהר"ץ, והקדמתו להן. ישנן שינויים מעטים בין הכת"י כאן לבין הקינות שהעלה מהרי"ץ לתכלאל, ולענ"ד הנוסח כאן בכת"י יותר מתוקן ומשוכלל וכמתבאר לקמן בהערות. וצ"ע, אם כל שינויים אלו נעשו על ידי מהר"ץ עצמו, או על ידי זולתו. והשווינו פיוט זה, עם מה שמופיע בתכלאל עץ חיים מהדורתנו שהוא הנוסח המוגה יותר על פי הכת"י [ובתכלאל עץ חיים מהדורת הרא"ח נדאף ז"ל נפלו שיבושים רבים בנוסח פיוט זה], כפי שתראה לקמן בהערות.

יא בתכלאל עץ חיים (שם) נוספה כאן תיבת 'כל'.

יב כ"ה בכת"י. ובהעתק 'לכפר'. ואמנם, גם בתכלאל עץ חיים (שם) גרס 'לכפר'. אך הנוסח בפנים 'וכפר', יותר קל על הלשון, ויותר מייפה את לשון הפיוט.

יג כ"ה בכת"י. ובהעתק 'פני'. וכ"ה בתכלאל ע"ח (שם).

לפעמיים: והגבירי את חשקך. להיטיב את מעשיך: ושובי אל א-להיך. מכל חטאתיך: פז'¹

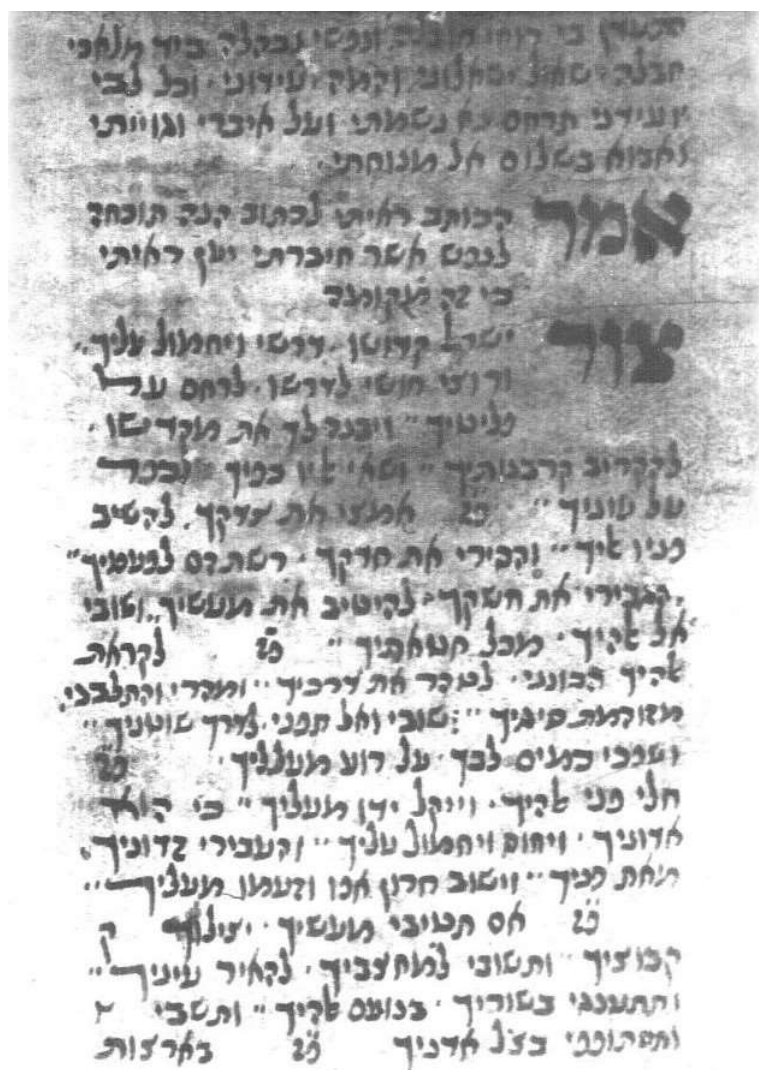
לקראת א-להיך הכונני². לטהר את דרכיך: ומהרי והתלבני³. מזוהמת סיגיך: ושובי ואל תפני. לדרך שוטניך: ושפכי כמים לבך. על רוע מעלליך: פז'⁴

חלי פני א-להיך. וייקל⁵ ידו מעליך: כי הוא אדוניך. ויחוס ויחמול עליך: והעבירי זדוניך⁶. מאת פניך: וישוב⁷ חרון אפו. וזעמו מעליך: פז'⁸

אם תטיבי מעשיך. יצילוך קבוציך: ותשובי למחצביך. להאיר עיניך: ותתענגי⁹ בשוריך. בנועם א-להיך: ותשבי¹⁰ ותסתופפי. בצל אדניך¹¹: פז'¹²

בארצות החיים. תתהלכי לפני א-להיך: ובנועם א-להים. יחזו עיניך: ובזוהר¹³ נגוהים. יזהיר פניך: ותשבי שם עד עולם. לפני עושיך: פז'¹⁴

יד כ"ה בכת"י. והוא לשון יותר יפה ופיוטי. ובתכלאל ע"ח (שם עמוד תקצ"ט) 'הכוני'.
 טו בתכלאל ע"ח (שם) הבי"ת בשוא נע, לא בצירי. ובתכלאל ע"ח מהדורת הרא"ח נדאף ז"ל (דף קנח ע"ב) עשה הבי"ת בצירי, ואין זה נכון.
 טז כ"ה בכת"י. ובתכלאל ע"ח (שם) 'ויקל', והיו"ד בקמץ. וראה לקמן בסמוך הערה י"ח.
 יז כ"ה בכת"י, מלא וי"ו. וכ"ה בתכלאל ע"ח (שם).
 יח כ"ה בכת"י. ובתכלאל ע"ח (שם) 'וישיב'. נראה שבתחילה גרס 'וייקל' 'וישוב', דהיינו ממילא. ולאחר מכן גרס 'ויקל' 'וישיב', בפועל.
 יט כ"ה בכת"י. וכ"ה בתכלאל ע"ח (שם עמוד ת"ר), וכ"ה בכת"י [ובהעתקים כת"י] של התכלאל ע"ח (וראה שם הערה שס"א). ובתכלאל ע"ח מהדורת הרא"ח נדאף ז"ל (דף קנט ע"א) גרס 'והתענגי'.
 כ כ"ה בכת"י. ובתכלאל ע"ח (שם) 'ותשובי'. אך לשון זה אינו מתיישב, שהרי כבר אמר מקודם 'ותשובי', ולכל הפחות היה לו לומר כאן 'ותשובי להסתופף' [ולא 'ותשובי ותסתופפי']. אלא נראה שכאן הגירסא יותר נכונה, 'ותשבי' הוא לשון ישיבה, ומתיישב עם לשון 'ותסתופפי'.
 כא כ"ה בכת"י, חסר וי"ו.
 כב כ"ה בכת"י. ובתכלאל ע"ח (שם) 'וכוזהר'. וראה שם בפירוש מהרי"ץ בעץ חיים (ד"ה וכוזהר נגוהים). ושתי הגירסאות מתיישבות על ענין זה.

צילום מס' 2. תחילת ההגהה עם פיוטו "צור ישראל קדושו".

ביאום יועצך^ב קבלי. ויהיה^ב ענק לצוארונך: וממצולות ים תעלי. ותפני אל א-להיך: ולאזהבך, טוב תגמלי. את יושר פעליך: ואז ברנה תשמחי. על מעשיך: פז'

יומם וליל תשקדי. ללכת לבית א-להיך: ושנת^ב עינך נדדי. וזמרי לקוניך: ואת שם קדשו^ב יחדי. ויאר פניו אליך: ובכל לב ובכל נפש. עבדי את א-להיך: פז'

חזקי ואמצי את לבך. לעבודת א-להיך: כי הוא שוכן בקרבך. בישרך את פעליך: ואם תשובי עוד לחובך. יסור מעליך: ויעזוב אותך. לפני כל מעניך: פז'

יסגירך א-להיך. ולא יחמול עליך: ויאכלו זרים יגיעך. וירבו את פצעיך: ויגלו את בניך. לארץ מדוחיך: אם לא תשובי. אל ה' א-להיך: פז'

אמרי האזיני. ואל תחרישי ותחשיבי: וחושי ושמעיני. לעבוד צור קדושי: יועצך^ב שאת בבת עיני. וחמדת נפשי: ואז יהי שלום בחילך. שלווה בארמנותיך: תם

כג כ"ה בכת"י. וכ"ה בתכלאל ע"ח (שם), וכ"ה בכת"י [ובהעתקים כת"י] של התכלאל ע"ח. ומחבר זה הפיוט, על עצמו מדבר, שהוא היועץ לה בפיוט זה. ובתכלאל ע"ח מהדורת הרא"ח נדאף ז"ל (דף קנט ע"א) גרס 'יועצך', לשון רבים.

כד כ"ה בכת"י. ובתכלאל ע"ח (שם) 'ויהיו'. אך אינו מתיישב על לשון 'נאום' שהוא לשון יחיד, לא רבים. ועל כן, גירסת 'ויהיה', היא הנכונה.

כה כ"ה בכת"י. וכ"ה בתכלאל ע"ח (שם עמוד תר"א). ואמנם, כ"ה גם בתכלאל ע"ח מהדורת הרא"ח נדאף ז"ל (דף קנט ע"א), אלא שנמחקה שם הוי"ו קצת בדפוס צילום של מהדורת דפוס זה (בהוצאת חסיד), אך בעותקים הראשונים המקוריים של מהדורת דפוס זה היא מופיעה.

כו כ"ה בכת"י. ובהעתק 'קדשי'. ובתכלאל ע"ח (שם) 'קדשך'. נראה לי, שגם לפני מהרי"ץ היה כתוב 'קדשי', כפי שהוא בהעתק, ועל כן תיקן וכתב 'קדשך'. אך הנכון, הוא כפי הכתוב כאן בכת"י – 'קדשו', ופשוט. וכן תיקנו שם בסידור "תורת אבות". ולפי זה, אין מקום למה שנדחקתי ליישב גירסת 'קדשך' שבתכלאל ע"ח (שם הערה שס"ח), כי כאן הוא המקור, ואכן יש לגרוס 'קדשי'.

כז כ"ה בכת"י. וכ"ה בתכלאל ע"ח (שם עמוד תר"ב). וכ"ה בכת"י [ובהעתקים כת"י] של התכלאל ע"ח. ובתכלאל ע"ח מהדורת הרא"ח נדאף ז"ל (דף קנט ע"א) גרס 'ותקשי'.

כח כ"ה בכת"י. ובתכלאל ע"ח (שם) ליתה לתיבה זו.

פ"י, אות כ"ב.

מגלגלין נפשו באויר שנים הרבה וכו', ומכניסים נפשו בבהמות וחיות טהורות וטמאות וכו'.

אמר הכותב, ואם תאמר, מה צער מגיע לו כשמתגלגל בבהמות ובחיות. דע, שכשהאדם מתגלגל בבהמה ובחיה, הוא מרגיש שהיה מתחלה אדם, והוא מתאבל ודואג על מעלתו הראשונה ועכשו נשתנה לבהמה או לחיה, ואין לך צער גדול מזה. הרחמן יצילנו, אמן.

פ"כ, אות ל"ה, ד"ה העשרים ושבעה.

יהא אדם זהיר לראות תמיד לרדוף אחר חבירו להחזירו למוטב וכו'. הירא והחרד דבר ה' לקנאות קנאת ה' צבאות, לפקח עם כט אותם אנשים להדריכם בדרך ישרה וגם להודיעם עונש העבירה כמה עונשו גדול מאד, אולי ואולי יתנו מקום לדבריו להרהר תשובה בלבם ולסור מדרכם הרעה וכו'.

אמר הכותב, ראיתי לכתוב ולעורר למי שיש בידו למחות ואינו מוחה, שקולר העון תלוי עליו, ולהוכיח הענין מפסוק (ויקרא ה', א') 'אם לוא יגיד ונשא עונו'.

כתיב בפרשת ויקרא, 'אם לוא יגיד ונשא עונו'. יש להתבונן, למה נכתבה תיבת 'לוא' מלא בוא"ו. אף על פי שמצינו לרבותינו ז"ל^א טעם שאם האדם יודע עדות לחבירו ואינו מעיד אינו קם בתחיית המתים, יש לחדש ולתת טעם לדבר. והוא, כבר ידעת מאמרם ז"ל^ב, קודם שיבא האדם לזה העולם, משביעין אותו ואומרים לו הוי צדיק ואל תהי רשע. ובכלל השבועה, שיקיים את כל התורה. וזה נרמז בפרשת ויקרא (שם) בפסוק 'ונפש כי תחטא ושמעה קול אלה והוא עוד או ראה או ידע אם לוא יגיד ונשא עונו'. מאי 'קול אלה'. רמז על השבועה שהשביעוהו קודם צאתו

כט כ"ה בכת"י. וכ"ה בדפוס ראשון.

ל כ"ה בכת"י. ובהעתק נשמטה תיבה זו.

לא לעת עתה לא מצאתי.

לב נדה (דף ל:).

לזה העולם, אם יחטא ויעבור על השבועה, אם לוא יגיד ויתודה לפניו ית', אז ונשא עונו^ל, כ[ד]דרשו חכמינו ז"ל^ל. ותיבת 'לוא' מלא, אתיא לדרשא. לומר, אם יחטא האדם ולא יגיד עונו לפניו ית' ויתודה עליהן, אז ונשא עונו^ל כפשטו, וקרינן תיבת 'לא' בהעלם הוא"ו. ואם יגיד ויתודה לו ית', אז הקב"ה נושא לו עונו, על דרך (שמות ל"ד, ז') 'נושא עון' וכן (תלים פ"ה, ג') 'נשאת עון עמיך', שהוא לשון סליחה. ולפיכך נכתבה מלא, לרמוז כמו שכתבנו, וקרינן תיבת 'לו' בוא"ו בהעלם האל"ף.

עוד יש לומר בפסוק זה, 'והוא עד או ראה או ידע' וכו'. כלומר, מי שרואה בחבירו דבר עבירה, חייב להוכיחו ולהגיד לו עונו ולומר לו עברת על דבר כך וכך. וזהו שנאמר 'אם לו יגיד', וקרינן בהעלם האל"ף. כלומר, יגיד ויזכיר לאיש החוטא. אם יקבל תוכחת וישוב בתשובה שלימה, אז ונשא עונו^ל. ר"ל, הקב"ה נושא לחוטא עונו, והוא מלשון 'נושא עון' שהוא לשון סליחה. ואם לא יקבל תוכחה, אז החוטא 'נושא עונו' כפשטו. והמוכיח, את נפשו הציל מהעונש, על דרך שאמר הכתוב (יחזקאל ג', י"ט) 'ואתה כי הזהרת רשע [וגו'] את נפשך הצלת'. וזהו שרמז הכתוב (ויקרא י"ט, י"ז) 'הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא', תיבת 'עליו' כמו בשבילו. כלומר, לא תשא אתה חטא בשביל החוטא, כיון שהוכחתו.

אבל אם ראה בחבירו דבר עבירה ולא הגיד לו, אז הרואה ונשא עונו^ל, וקרינן 'לא' באל"ף בהעלם הוא"ו. ונענש עליו, על דרך (יחזקאל ג', י"ח) 'ודמו מידך אבקש', כיון שיש בידו למחות^ל.

ואוי לגדולי ישראל ומנהיגיהם, כשרואין דבר עבירה בהמון, לא מיבעיא בדבר האסור באכילה, אלא שיחת חולין בבית הכנסת, וכל שכן ביום שבת קודש שזהו חילול שבת כמו שנתבאר בזהר^ל, או בעת שהולכים לבית המשתה ואוכלין ושותין ומרבים בשיחת חולין

לג תיבות 'אז ונשא עונו', נכפלו בכת"י בטעות, והועבר עליהן קו למחיקה.

לד זוהר (ויקרא דף יג ע"ב).

לה והכי איתא במדרש הגדול (ויקרא ה', א').

לו שמות (דף מז ע"ב). וראה עוד "ספרים חמשה למהר"ץ" (עמוד כ"ח).

ודברים בטילים על השולחן^ל, ואינם ממחין, שהקולר תלוי בצואריהם. וכבר עוררתי בספרי הנקרא פרי צדיק, עיין שם^ל. ה' ידריכנו בדרכו הישרה, ויצילנו מכל עון ואשמה. ויזכינו לכל מדה טובה, ולטוב חיי עולם הבא. אמן, כן יהי רצון.

אנשים להדריכם בדרך ישרה וגם להודיעם עונות
העבירה כמנה טונא גדול מאד אולי ואולי ירצו
מקום לדברין להדריך תשובה בלגם ולספור
מדרכם הרעה והחיי יתן אל לבו הלא כן אדם
למורג ומי יודע מה ילד יום ויכל לבי החשוב
אם רוב המונע העם מניחים אמר הכותב דאג
תמנן על המצח ולא ער לבתוב ולעורר
המנח וצריך להזהר גדולה למי שיש בידו למחול
על עבירות אלה וצריך עוד ואינו מוחה בקול
העון תלוי ונלוי. ח
ולכאכא הענין מפקח
אם לוא יגיד ונשא עונו כדצב כפרתה ויקרא אם לוא
יגיד ונשא עונו. יש להתבונן למה נכתב חבת לוא
מלא בו' אע"י שמצינו לרצל טעם שאם האדם יוסי
עדות להצדיק ואינו מעיד אינו קם בתורה המהרים
יש לחפש ולתת טעם לדבר והוא. כד ידעת מאמר
על קודם שציא האדם לזה העולם משיעין אורו ואומרי
לן חיי צדיק ואל תבי רשע. ובכלל השבועה טיפוס את
כל המורה וזה נרמז בב' ויקרא בנבון ונפש כי תחטא
ושמעה קול אלה והוא עד אוראח או ידע אם לוא יגיד
ונשא עונו. מאי קול אלה. רמז על השבועה שגמיעוק
קודם צאתו לזה העולם. אם יחטא ויעבור על השבועה
אם לוא יגיד ויתודה לבניו ית' אז ונשא עונו אדם
סדנא כדכחו חזל ותיבה לוא מלא אחיה לדעת
לומר אם יחטא האדם ולא יגיד עונו לבניו ית' ויתודה
עליהם אז ונשא עונו כפסמן. וקריגין תיבת לא בהעלם
הוא. ואם יגיד ויתודה לו ית' אז הקב' בושא לו עון
עד בושא עון וכן נשאת עון עמיד שהוא לשון פליחה.
ולכך נכתב מלא לדמוז כמו שכתבנו וקריגין תיבת

צילום מס' 3.

לז בענין זה, ראה מה שכתב רבי סעיד צעדי ז"ל, בן דורו, בחיבורו "דופי הזמן" (ספונות א', עמוד ר"ד).

לח "ספרים חמשה למהר"ץ" (שם).

[פכ"ד, אות כ"ה.

עוד מהדברים השייכים לנשים, ההולכות בבית החתן והכלה, תהיה כונת לכתן לשם, לשמחם ולקיים משמח חתן וכלה וכו'. וגם לא תרימו קולן בשירים בקול רם באופן שישמעו אנשים, דקול באשה ערוה, רק ישירו בקול נמוך, ובזה תהיה המצוה שלימה על ידן. ותצאן לט כל הנשים. וזה היה כונת מרים באמרה שירו ליי, אתם האנשים, שלא תשמעו עניית הנשים בשבח, דקול באשה ערוה^מ.]

שבעות כדו שלא יבואו לבישול בבת חן ואחרי
ידא יופיים ונוי מלבושן וקליפתן כגל שום אדם
דך תהיו שמורות בבית הכלה וא"ל תרקדו מני שום
אדם שאפשר הרואה אותה יחשוק בה בלבו ומסובב
יו"ל דריקוד ונמצא דריקוד אשה אחת ע"ש ביר
חפנות בית שטנות דך תרקדו לכ"י הכלה באופ
שלא יראה לך שום אדם וגם לא תרימו קולן בשיר
בקול רם באופן שישמעו אנשים דקול באשה ערוה
דך ישירו בקול נמוך ובזה תהיה המצוה שלימה
על ידן.

דברים השייכים למינדות העבדיות
שתפלו לא שלא תבוא תקלה על
ידן ותאמרו בעת לבתן לבית
האט הימנע על המעבר יהי רצון מלכך ה'
הדון הגבור והנורא שלא תבוא שום תקלה על ידי
ויזכרו לזכרך זכיות האשה הענייה הזאת אשר
תחיל תצעה בחכמה ואם יש בה שום טון מחור
לך ומורק אותו בזה שנצטער בכאב החבלים
ויעלה קול צעקה עד כנא כבודך וסתוס כי המקט
- רגיס עזיד ויבטא לזכרך כל המליצים בעד מאב

התאכל כל הנשים
וזה היה כונת מרים
באמרה אידו ל' אדם
האנשים שלא תשמעו
עניית הנשים בשבח
דקול באשה ערוה

צילום מס' 4. הגהה מאוחרת, ואינה מכת"ק של מהר"ץ.

לט הגהה זו, אינה לרבי צאלח. אלא נכתבה על הגליון, ובכתיבה מאוחרת. ולמען לא יחסר המזג, העליתיה כאן.

מ ומהרי"ץ בעץ חיים (מהדורתנינו, חלק ראשון עמוד פ"ט, ד"ה שירו לה'), העלה פירוש זה, ויתכן שמקורו מהגהה זו שבכאן. כי קודם לזמנו, לא מצאתי מי שפירש כן.

פכ"ו, אות כ"א.

ואתה בן אדם, רואה נתתיך בעונשי גיהנם ובתענוגי גן עדן, והנה הנם לפניך שני דרכים, דרך המות ודרך החיים, ובחרת בחיים וכו'. כי לא גזרו עליך צדיק ורשע, כאשר אמרו חכמינו ז"ל וכו' דבשעת^{מא} הטיפה, המלאך מוליכה לפני המקום, וגוזר עליה חכם או טיפש, עני או עשיר, גבור או חלש, אבל צדיק ורשע לא קאמר.

אמר הכותב, יש לשאול ולהקשות, וכי אפשר למלאך ליטול טיפה גופנית ולהוליכה לפני הקב"ה, אחר שהיתה ברחם האשה. אלא הכוונה, המלאך מזכיר לפני הקב"ה לאותה כוונה שפיון האדם בעת זיווגו עם אשתו, ואומר מה כוונה פיון לפניך, הטובה היא אם רעה. והקב"ה גוזר עליה, וממשיך לה נשמה כפי הכנת אותו^{מב} כוונה.

פכ"ח, אות כ"ג.

וחכם לב יקח מצות, בממונו אשר נתן לו הא-להים יעשה ממנו צדקות וגמילות חסדים לקנות את נפשו, ולא ידאג לבו על מה שמחסר ממנו וכו'. כי אשר ימנע מחפץ דלים ומלחונן אביונים, ויאמץ לבבו לקפוץ ידו מלתת להם ויאטם את אזנו מצעקת דלים, סוף יאבד העושר ההוא בענין רע ותמיד יהיה הלוך וחסור וכו'.

אמר הכותב, ראיתי לכתוב זה החידוש, יען ראיתי שהוא שייך לענין^{מג} הצדקה, וזהו. יש לחקור בלמ"ד ש'לנכרי תשיך' (דברים כ"ג, כ"א), למה הוא עקום. מצאתי להרב בעל מדרש אור האפילה ז"ל טעם שאמר, הרמז בזה, שמצות עשה להלוות לישראל, ונתינה לגוי ברבית מצות עשה. ואם ביקש ישראל הלואה בלא רבית וגוי ברבית, יהפוך פניו כנגד ישראל ויתן לו בלא רבית. עכ"ל.

אבל יש לשאול, למה בא הרמז באות הלמ"ד, ולא באחת משאר

מא כ"ה בכת"י ובדפוס ראשון, ולא נוספה כאן תיבת 'צאת'.

מב כ"ה בכת"י. ובהעתק 'אותה'. וכן נכון.

מג כ"ה בכת"י. ובהעתק 'לצדקה' ובמקום 'לענין הצדקה'.

האותיות. ונראה לי לומר, שהלמ"ד, עולה מניינו עשירי^מ. ולפיכך הוא גבוה מכל האותיות, דוגמת העשיר שהוא גדול במעלה על כל שאר בני אדם. וטעם שראש הלמ"ד כפוף למטה, רמז לעשיר שישגיח בעין החמלה לרחם על העניים וליתן להם צדקה כפי הראוי לו, כדי שישאר לו העשר למגדל ולמחסה מכל גזירות קשות ורעות. ולפיכך נקרא הלמ"ד, מגדל הפורח באויר. ועוד, עולה מנין מגדל, כמנין עשר. שאם יתן^מ צדקה כפי הראוי לו, יהיה לו עשרו למגדל. ואם ח"ו יחסר, הרי הוא פורח באויר, על דרך שדרשו חכמינו ז"ל בפסוק (משלי כ"ג, ה') 'התעִיף עֵינֶיךָ בּוֹ וְאִינֶנּוּ כִּי עֲשֵׂה עֲשֵׂה לוֹ כִּנְפִים' וגו', וירד מנכסיו ח"ו.

ונבאר כיצד עולה מנין הלמ"ד, עשיר. למ"ד, עולה במספר קטן עם שלש אותיות, י"ד. ועשיר, עולה במספר קטן עם הת[י]בה, י"ד. ומגדל, עולה במספר קטן עם התיבה, ט"ו, כמנין עשר במספר קטן עם שלש אותיות. ואל תשיבני בתיבת 'עשר' שהיא חסרה ו', שכן היא חסר בכתובים. זה מה שנראה לפי עניות דעתי, והשם יראינו נפלאות מתורתו. אמן, כן יהי רצון.

פכ"ט, אות ע"ו.

ובהיות ששייך באדם אשר מחומר קורץ, דברי דרך ארץ ומוסר באכילתו ושתיתו ובשאר דברים שדרכו כבהמה בתשמיש וצרכיו, באופן שאינו יכול לבא עד תכלית הקדושה כהקב"ה שהוא מקור הקדושה, לזה 'קדושים תהיו' האמור גבי ישראל חסר וי"ו, ו'קדוש' האמור גבי הקב"ה מלא וי"ו, לפי שבקדושת ישראל יש חסרון קצת, כמדובר, מה שאין כן בהקב"ה. וזהו כוונת רבותינו ז"ל 'קדושים תהיו' יכול כמוני, תלמוד לומר 'כי קדוש אני', קדושתו למעלה מקדושתכם וכו'.

אמר הכותב, וכן תמצא בפרשת אמור בפסוק (ויקרא כ"א, ח') 'וקדשתו כי את לחם א-להיך הוא מקריב קדש יהיה לך',

מד לקמן מפרט היאך עולה מניינו עשיר.

מה כ"ה בכת"י. וכן נכון, שהרי זה הולך על העשיר הנותן וְשֹׁצֵרֶיךָ לַתּוֹת מַעֲשֵׂרֹךָ כפי הראוי לו, ולא על העני המקבל. וכ"ה ב"ליקוטים וחידושים" (עמוד קצ"ב), אלא ששם נשמטה גם תיבת 'צדקה'. ובהעתק, נוספה כאן תיבת 'לו'. ואין זה נכון, וכפי האמור לעיל.

חסר וי"מ^י. אבל 'קדוש' האמור בו יתברך, מלא וי"ו. המלא וחסר, מורה שאין כל בריה יכולה להגיע לשלמות קדושתו יתברך.

פל"א, אות ה'.

דיני לוי, עד חוץ לשער, ולפחות ארבע אמות. וקודם שיחזור המלוה לביתו, יאמר, שדה. ויחזור פניו לארבע רוחות העולם. וכן פעם שניה יאמר, השדה, ולא יסתכל אחרי ההולכים, מובטח שלא ינזק ההולך עד שיחזור לראותו. והוא סוד נעלם.

אמר הכותב, נראה לי, במה שרמז החכם שיאמר המלוה, השדה, שרומז לשכינה הנקראת שדה, כידוע לחכמי לב. ר"ל, שהשדה שהיא השכינה, תשמרהו. וסימן, (שמות כ"ג, כ') 'הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמורך בדרך'.

פל"א, אות מ"ד.

מצאתי כתוב קבלה מהרב רבי משה דרשן זלה"ה, הרוצה לעמוד על שער התבואה, הרי לך סימן בדוק ונבנה על חכמת האצטגנינות וכו', והכל בידי שמים. ובספר אחר כמו כן מצאתי כתוב, וכתוב בו שאין מגלין זה אלא לצנועים.

והטעם^מ, (שאינ^מ) [שאם] יגלו דבר זה להמון העם, הם מייקרין השערים, מחמת שחוששין שמא יתייקר השער.

מו בתיבת 'קדוש'.

מז הגהה זו, מופיעה בכת"י תוך סוגריים. יתכן, שהגהה זו היתה כתובה על הגליון בספר דפוס שלפניו, ועל כן הכניסה בפנים תוך סוגריים. אך לא בטוח שזו הגהתו שלו, כי אין דרכו לכתוב הגהותיו תוך סוגריים. ומה גם, שהמחבר שבט מוסר עצמו כתב בכמה מקומות הערות תוך סוגריים עגולים [כמופיע בדפוס ראשון], ומהר"ץ העתיק כמו כן, והיאך אם כן יידעו להבדיל ביניהן.

ואמנם, כבר ראיתי ספרי דפוס [וגם כת"י] ישנים אשר הגיעו לתימן משאר ארצות, ועליהם הגהות בגליונות בכתביה מזרחית ואפילו אשכנזית. וכדוגמת זה, יתכן שכן הגיע לתימן ספר שבט מוסר דפוס עם מעט הגהות בגליונותיו.

מח כן הוא בכת"י [ללא סוגריים]. והגהנו כנכון. ובהעתק 'שאם'.

פל"ה, אות ט'.

והלבוש הזה (צריך^{מט} אתה) לידע ממה נעשה, עשה אונך כאפרכסת ושמע. כתיב, 'ויקרבו ימי ישראל למות' וכו'.

פל"ו, אות י"א.

וכתב החסיד הרב בעל לוחות הברית, כתב הר"ח, כל האוכל מדברים המותרים ואכילתו לשם שמים, שורה רוח צד הקדושה שבה, והיינו צדיק אוכל לשובע נפשו. כי לפי פשוטו קשה, מאי לשובע נפשו, שהרי הנפש היא רוחניית. אבל הענין, שבאכילה עצמה יש צד קדושה, ומצד הקדושה ההיא, הנפש שביעה. ועל [זאת חקרו] (חקרי) הפילוסופים לידע סיבת הנפש בגוף איך מתחברים על ידי האכילה, וכי הנפש והנשמה בת אכילה היא, ולא עלתה בידם לידע הסיבה.

אמנם הרב האר"י זלה"ה פירש הפסוק 'כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם כי על כל מוצא פי ה' יחיה האדם' וכו', כי אין לך דבר שאין בו צד קדושה. כמו שאמרו רבותינו ז"ל, אין לך עשב מלמטה שאין לו מזל מלמעלה המכה בו ואומר לו גדל. הכוונה, כח ההשפעה הבאה מלמעלה וכו'. נמצא, כל מאכל בעולם, הוא מעורב מגוף ונפש המאכל. הנגלה, הוא הגוף. וקדושת ההשפעה מלמעלה שמכה בו ואומר לו גדל, זהו הנפש שלו. וכשהאוכל אוכלו, אז על ידי אכילה נשאר גוף ונפש מחוברים, כי הנפש נהנה מהנפש של המאכל, והגוף מהגוף וכו'.

אמר הכותב, יש לחקור ולהתבונן אם הנשמה נהנית מהאכילה, אם לאו. אם תאמר שהיא נהנית, הרי היא רוחנית, היאך תיהנה מדבר גשמי. אם כן, אם לא יאכל האדם, הרי אינה מתקיימת בו, והרי הוא מת. נמצא שאין קיומה אלא על ידי אכילה, וכבר אמרנו שהיא רוחנית ואינה נהנית מדבר גשמי.

מט כן הגיה בפנים תוך סוגריים עגולים. ומכיון שאין זה פירוש, אלא הגהת לשון, יתכן שכן הגיה מהר"ץ בעצמו. אולם, עדיין אפשר שגם הגהה זו היתה כתובה לפניו בגליון ספר דפוס שלפניו ונראה לעיל הערה מ"ז. ואמנם, לכאורה אין מקום להגהה זו, ומשבשת היא את הלשון. ולכל הפחות היה נראה להגיה 'אם תרצה' [במקום 'צריך אתה'], ואז יתיישב עם הלשון בהמשך 'עשה אונך כאפרכסת ושמע'.

התשובה בזה, כבר ידעת מה שאמרו חכמינו ז"ל, אין לך עשב שאין לו מזל שמכה אותו ואומר לו גדל. וענין ההכאה, כלומר מאיר בוי"א, כמו (יונה ד', ח') 'ותך השמש' יי. ואותה הארה שמאיר המלאך, נשאר בתוך העשב ונכלל בו. וידוע, שכל המלאכים נאצל עליהם אור מאורו יתברך, והוא חיותם וקיומם, וכל אחד ואחד מאציל לעולו. נמצאת הנשמה נהנית וניזונת, מאותו האור הנמשך מן המלאך בעשב ההוא, והוא חיותה וקיומה. והכל מסיבת הסיב[ו]ת ועילת כל העילות יתברך שמו, המקיים הכל ומחיה הכל, בסוד (נחמיה ט', ו') 'ואתה מחיה את כולם'. וזהו שייסד הפייטן באמרו, לך הכל בך הכל ועל הכל חסדיך.

נ בראשית רבה (פ"י ו').

נא נראה מקורו מספר פרדס רמונים (שער כ"ד שער היכלות פ"י) שכתב שם בזה"ל, והזרע גדל ונעשה עשב, מאיר בו אור יותר משובח מאור היסודות, מפני קבוצם וקרבתם אל המקור. ואז מה שהיה תחת מלאך הממונה על יסוד הארץ, יצא מרשותו, כי אורו השופע בו אינו אלא אור הנשפע מן המלאך הממונה על העשבים, ובפרט הממונה על העשב ההוא, וזהו מה שאמרו חכמינו ז"ל אין לך עשב מלמטה שאין לו מלאך מלמעלה ומכה אותו ואומר לו גדל. **וענין ההכאה, ענינו על הכאת האור והארתו בעשב ההוא ע"י המלאך**, והוא הצנור האור הנעלם בסוד יצירה עולם המלאכים. ולזה המלאך מאיר בעשב ע"י הכוכב כנודע, כי הכוכבים שבעשיה, הם שמשים ועבדים ליצירה. ולזה נמצא בזוהר לפעמים מיחס ענין זה אל המלאכים ופעמים אל הכוכבים, והכל ענין אחד ואין בהם ספק. עכ"ל, ועיי"ע שם וספר פרדס רמונים, היה ברשותו של מהר"ץ בשימוש התמיד.

נב כוונתו, למזל שלו. ואמנם, לא ראיתי מי שפירש כן לפני זמנו של מהר"ץ, ושוא ראה כן באיזה פירוש כת"י שאינו ידוע. אך ראיתי כן להגר"א בפירושו על יונה (שם) שפירש בזה"ל, ותך השמש על ראש יונה ויתעלף, שהכה אותו רוע מזלו מאוד, כמ"ש שחורה אני ונאווה כו', אף על פי שאני שחורה ברוע מזלי וכו'. עכ"ל.

נג למי שדרגתו פחותה ממנו.

נד שזהו המזון הרוחני שלה, נמצא שאינה נהנית ממזון גשמי אלא מזה הרוחני. וראה עוד רבינו בחיי על הפסוק (דברים ח', ג') 'לא על הלחם לבדו יחיה האדם'.

נה שכל הנאצלים נאצלים מהגבוה שעליהם, וגבוה מעל גבוה עד הנאצל הראשון שהוא נאצל ממנו יתברך. נמצא שהוא יתברך מאציל לכל הנבראים, והוא המחיה את כולם.

נו בפיוט "ישראל בחירי א-ל", המופיע בסדר הסליחות בתכלאל.

פ"ז, אות ב'.

ראה גם ראה מעלת השלום, שאפילו בעשו הרשע שכתוב בו 'ואת עשו שנאתי', רמז שלום בשמו, כי 'עשו' במספר 'שלום'. לרמז על מעלת השלום, שאפילו למי ששונא השם, חפץ שיעשה עמו שלום. וכו'. עוד יש לומר, לרמז שעל ידו באים ישראל לעשות שלום עם בוראם, משום כשאין הקול קול יעקב, ידי עשו שולטים, ובזה עושים תשובה.

אמר הכותב, יובן ממה שאמר הרב המחבר ז"ל שעל ידי עשו, באים ישראל לעשות שלום עם בוראם. ר"ל, תשובה שעולה במספר קטן כ', כמנין שלום עם ארבע אותיות.

פ"מ, אות כ"ו.

אזהרת ראיית הנולד, תראו טרם היותו, בראשיתו תראו מה אחריתו. אל תבהלו מעשיכם, וקודם עשייתכם שום מעשה הן קטן הן גדול, התיעצו היטב אם הוא ראוי לעשות אם לאו. ועל זה אמרו רבותינו ז"ל, איזהו חכם הרואה את הנולד וכו'. ואמר החכם, מי שירוצ' יכשל, מי שימהר ילבט, וכל המרבה לחשוב ימלט. ואמר עוד, אל תבקש במהירות המעשה, כי בני אדם ישאלו איך תיקן אותו, ואל ישאלו בכמה ימים תיקן אותו. וכן אל תשיבו דבר, הן במילי דעלמא הן במילי דשמיא, רק אחר שמיעה והבנה היטב.

אמר הכותב, ראיתי להכריח זה הענין, מפסוק (משלי ט"ז, א') 'לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון'. שלמה המלך ע"ה, ילמדנו בזה הפסוק, כשאדם נכנס לדבר לפני המלך, שיערוך ויסדר דבריו תחלה בלבו מה שמבקש לדבר לפני המלך, כדי שלא יכשל בדיבורו. ועם כל זה שהכין לבו ומחשבתו, שיבטח בשם יתברך שישם מענה בלשונו ובשפתיו, ואל יבטח בחכמתו¹. כל שכן וקל וחומר כשיאמר

נז כתב רבינו בחיי (ויקרא י"ב, ב') וז"ל, וידוע, כי סידור הדברים במחשבת האדם, הוא ביד האדם. ולא כן הדיבור, כי הדיבור יבא מאת השם, וכענין שכתוב (משלי ט"ז, א') 'לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון. עכ"ל. וראה עוד בדבריו בפתחתו לפרשת מקץ. וראה עוד מדרש הגדול על הפסוק (במדבר כ"ג, ה') 'וישם ה' דבר בפי בלעם'.

דברי תורה ברבים, שצריך לערוך בלבו ולסדר תחלה במחשבתו, ואחר כך ידבר^{יח}.

דרוש לתשובה^{נט}, דרוש שלישי (בדפוס ראשון, דף כ"ח ע"א, ד"ה ובהקדמה).

גם נראה כפי ההקדמה, שאמר אברהם ללוט (בראשית י"ג, ט') 'הלא כל הארץ לפניך הפרד נא מעלי^ס אם השמאל ואימינה ואם הימין ואשמאילה'. ואיתא במדרש רבה, דאמר ליה אברהם ללוט, אם את הולך לשמאלא אנא לדרומא, ואם אנא לדרומא את לשמאלא. הכוונה, מכל מקום אברהם לימין. והכוונה, כיון שלוט היה עינו בממונו של אברהם, באומרו אברהם אינו מוליד והוא מורישו, כארז"ל, היה מבקש אופנים לקרב מיתתו של אברהם, והיה מתחיל בכל ענין הנוגע לאברהם ביד וברגל שמאל, דרגל שמאלית מחרבת בית, כנזכר בהקדמה, ואולי יוכל לקרב מיתתו של אברהם כדי לירש ממונו. ואברהם הבין כוונתו ודרך הליכתו בשמאל, ואמר לו, 'הפרד נא מעלי' ואל תתערב במעשי, משום שתוציא לריק כחך ולא יעלה בידך כלום, משום שאם השמאל ואימינה. כלומר, אם את לשמאל, ירצה אם תתנהג כל מעשיך בשמאל כדי שיגיע לי נזק, דע שאנא לימינא, אני חוזר על אותם מעשיך בימין, ובוזה מעשיך בטלים. ואם אנא בדרומא שהוא בימין, שכבר התחלתי אני איזה ענין בימין, כל שכן שאת לשמאלא, ינוח עליך הרעה ולא עלי, כיון שאני כבר התחלתי בימין.

וזה הוא כוונת הפסוק, 'אם השמאל ואימינה'. ירצה, אם אתה מתחיל בשמאל, 'ואימינה' אני אותו דבר, בהיותי שונה בו לעשותו

נח והכי איתא במדרש הגדול (בפתיחתו לפרשת וארא) בזה"ל, זה הוא שאמר הכתוב (איוב כ"ח, כ"ז) 'אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה'. לא נאמר הפיסוק הזה, אלא ללמד דרך ארץ לכל באי העולם. שאם היה אדם חכם ובן תורה, לא תהא רוחו גסה עליו לומר דבר לפני הצבור, עד שיפשוט אותו שנים שלשה פעמים בינו לבין עצמו. עכ"ל. וראה עוד שמות רבה (פ"מ א').

נט דרושי התשובה והלקוטים המופיעים בסוף ספר שבט מוסר, מופיעים רק בדפוס ראשון (קושטא ה'תע"ב) שנדפס על ידי המחבר עצמו [וכמצויין שם בהקדמתו], ובכל הדפוסים שאחריו נשמטו. ומהר"ץ העתיק הכת"י מהדפוס הראשון.

ס תיבות 'הפרד נא מעלי', נכפלו כאן בטעות בכת"י, ואינן בדפוס ראשון.

בימין. 'ואם הימין', כלומר שאני מתחיל בימין, 'ואשמאילה' לך, שעלי ינוח הברכה, וזאת לך לקללה כיון שעניך על חיי. לכן קח עצתי ו'הפרד נא מעלי', ואל תוציא זמנך לריק, כי דע שאין אתה יכול עמי.

הגה"ה ס"א. **אמר** הכותב, קשה קצת זה הדרוש על פסוק זה. שאם אמר הפסוק תחלה 'אם השמאל ואימינה ואם הימין ואשמאילה' ואחר כך אמר 'הפרד נא מעלי', ניחא. ואם כוונת החכם על ידי סירוס הפסוק, היה לו להזכיר. וצ"ע.

ינוח עניך הדרה ולא עלי כיון שאלו כבר
התחלה בימין. וזה הוא כוונת הפסוק אם
השמאל ואימינה ודבר אלך אתה מתחיל
בשמאל ואימינה אתה תחלה דבר ביומינה וזה
בו לעשות בימין ואם הימין כלומר שאלו
מתחיל ביומינה ואשמאילה לך שאלו ינוח קצת
ועל לך לקללה כיון שעניך על חיי לכן קח
עצתי והפרד נא מעלי ואל תוציא זמנך לריק
כי דע שאין אתה יכול עמי. דהרי
אמר הכותב רש"י
קצת זה הדרוש על
פסוק זה שאם אמר
הפסוק תחלה אם
השמאל ואימינה
ואם הימין ואשמאילה
ואחר אמר הפרד
נא מעלי ניחא.
ואם כוונת החכם
על סירוס הפסוק
היה לו להזכיר
וצ"ע עכ"ל

נכון דברי אלעזר
עבד אברהם לנבון
ועתה אם ישכם
עשים חסד ואמת את אדוני
הגידו לי ואם לא הגידו לי
ואני על ימין או על שמאל
שהנה אלעזר עבד אברהם
ידע בקולת רגל ימין ש
שמאלו נמוכה ושמאלו
לחם כעצמו בקדמונה
שאלו אלעזר לנבון מרוצה
ברגל השמאל. וקצת את השם כדי לנבון
את ממשלתו. בודאי שכשיצא אלעזר
מבית אברהם להביא את רבקה התחיל
הלכתו ברגל ימין כדי להיות מוצלח הוא
במעשהו לכן כשהוא לנבון ולאשתו דמויה
מלתה לרבקה בארבעה שנים מדמיון לה שלא
תלך נחתם בקולת רגל אם הוא אמה כיון
שיצא ברגל ימין ולא רגליו לכן אמר ואם
לא הגידו לי שאניכם נותנים לרבקה ובזה

צילום מס' 5. ההגהה הנוספת כאן לראשונה מכת"ק.

סא הגהה זו מופיעה בכת"י, ונשמטה בהעתק.

סב הגהה זו הולכת על הפסקא האחרונה שבציטוט כאן משבט מוסר.

לקוטים^{סג} (בדפוס ראשון, דף מ"ט ע"ב).

אבות דרבי נתן דף ט' ע"ב, בעמוד עשן^{סד} הקטורת, בזמן שיוצא מן המזבח, מתמר ועולה כמקל עד שמגיע לרקיע וכו'.

(שם) שבעה אין להם חלק לעולם הבא. אלו הן, לבלר, וסופר, וטוב שברופאים, ודיין לעירו, וקוסם, חזן, וטבח.

אמר^{סה} הכותב, שמעתי ותרגז בטני לקול צללו שפתי, וינע לבבי כנוע עצי יער מפני רוח, ממאמר זה שהביא הרב המחבר ז"ל בשם אבות דרבי נתן שבעה אין להם חלק לעולם הבא. לפיכך ראיתי להזכיר, כמה צריך האדם להזהר שלא ישל בהן, אבל יזדרז תכלית ההזדרזות.

ראשון, לבלר, כותב ספרי הקודש, שיכוין בכוונת שמות הקודש, על דרך שאמר רבי שמעון לרבי אלעזר בריה, ברי, אזדהר כד תכתוב שמא קדישא וכו', עיין בזהר פרשת אחרי מות (דף סה ע"ב). שצריך הסופר לכוין בכתיבת שם יד'ור^{סו}, לייחד ה' הנכבד והנורא, באותיותיו ובגווניו^{סז}, כאשר ביארו לנו המקובלים ז"ל. והכוונה, להמשיך רוחניות קדושה על השם הנכתב^{סח} בקדושה ובטהרה.

סג ראה לעיל הערה נ"ט.

סד כ"ה בדפוס ראשון. וכן נראה לנכון. ובכת"י 'ענן'. כנראה ט"ס.

סה מהגהה זו של מהר"ץ, ענין הטבח והשוחט^{סו}, הופיע לראשונה בדפוס, בספר שערי קדושה למהרי"ץ (כלכתה תרי"א, דף כד ע"א) בשם "אזהרות לשוחט", ושם לא נזכר שהוא למהר"ץ סבו של מהרי"ץ. ובשלימות, הופיעה כל הגהה זו על שם מהר"ץ, בספר מקור חיים (עדן תרנ"ג, דף קיח ע"ב) בשם "אזהרה למהר"ץ זצוק"ל". נזכרה גם בספר "מצפונות יהודי תימן" (ת"א ה'תשכ"ב, ושוב שם בשנת ה'תשמ"ז, עמוד 227). והופיעה שוב בשלימות, ב"ספרים חמשה למהר"ץ" (עמוד קצ"ה), וכפי הנראה, הועתקה מספר מקור חיים הנ"ל.

סו כן כתוב בכת"י, עם רי"ש בסוף.

סז ראה ספר פרדס רמונים (שער עשירי, שער הגוונים פ"א ופ"ב) ושם בערכי הכינויים (שער כ"ג פכ"ב, ערך תפוחים).

סח כן הוא בכת"י. וכן נכון. ובהעתק, נשמטה תיבה זו.

לקוטים

קצח

לכונן עולמו שפתי ויגע לבבי כפוע עזי יעד מנע
רוח ממלאמר בד עקביו קרב המחבר על בשם
אבות דר' נתן שבעה אין להם חלק לעולם הבא
ראיתי להפזיר במה עריך האדם להצדק שלא יבטל
בהן אבל יצדק חבירה ההדרדרות ראשון לבלתי
כותב ספרי הקודש טיבין צבאות שמות הקודש
על דרך המעלה דש' לר' אשר ברי ברי אשר
כד תתבאר שמה קדישא וכו' טיבין בודק כרס
אחריותו שצריך הקובץ לבין בכתובה סס ידור
לייחד ה' הנבדק והנורא באותיותיו ובעולמו כאשר
ביארו לנו המוקדמים על וקבענו להמשיך דמיונו
קדושה על השם הנבדק בקדושה ובמדרגה השני
פוסק ערוך בכתב השמות ערך שני
בשמות שם להוכיח ולא לברר על מה שיפוט
ב' בעלי דיעין. שם ופסוק או יודע. מחויב לחזק
מקח או מפקיד לחזק מן שם שם מודקדק
בשם השם ודע ופסוק דעין על מה שכתב בו
ומה טוב ומר נעים שם יחס על השם עדי
אחר שוקדקדק. שם בעלי דיעין כח השם דבי
אליה על בראשית חכמה עין שם
השם שם שדכונאים שצריך להבדל שם
ישן לחזק פנים ומקדקדק שם
בדור לן בשמש שיועיל אותו דבר לחזק מוסר
בקיומו. שם אינו בדי בנה שמועיל לחזק
אדרבה ימקד מעותה כאשר עני דלא דר
וגם עריך להפך לעני כמו העשר ואז יכנה
לריוויו שבו כמו שאלמו חזק
הרביע עדין לעורר שצריך להצדק שם
ימך משפטו ולא ישא פנים לשום
אדם אבל ידיו בעינו גדול וקטן עשור וד' שוים
החמישי קום שמכחיש ובוסר בהשחתו ית'
ואומר בלבן ענין ה' את הארץ.
השששי חזק שיוא שם עריך להצדק שלא יבטל
בשם חטא ועין אבל ימקד בוסר
ומחשבתו ויבטע לבו תמיד למינו ית' וידע
שדכיס מומכים עליו ולא יתבין לעריבות קולו
להשיעו לרבים כדו שיא חן וחסד בעיניהם
כמו שדרשו חז"ל על פסוק נתנה על בקולך על
בן שאלתי. אבל עריך להנעים קולו לעבודתו
ית' כמו שדרשו חז"ל על פסוק בבר אה ל מחונן
אל תהי מחונן אל מחנך ממנה שמחנך בראך

אכילו בקול. שם לא בן הדחה חן הנחם הציבור
הפומכים עליו וזה מכאור מדברי חז"ל
השביעי טבח דל שחט שגור תכלה
הזכירות. לא שנה טיבין סבין לשחט
זה מבדל ימך ומשכח סקורין בערבי העול
שיקיר מן המוכר שני דל לא יפס אבד
יהיה חד וחלק וזולת הברשן האם יש לחוש שנים
ועוד לא יהא חלק אחד אבל יהא כפאחא דשערי
שני מן הפוסקים נוקטם שלא לשחט בו ויחזק
בבדיקות לאט ובכונות הלב כמו שקביא דסב
יוסף קרו על בשם עין שם. ובשם השם
אל ידחק הפסין בכוזר חלל כרטיס בזה השם
שיופין הלבד והבאך ויכין להק ולעלות נכס
הכמה או העני על ידי בונת הברכר לני סכר
ידוע שהאדם מתפלל בברכה וטוב וזולת לני
שיקד חזק לבלתי ידע ממנו נדח עליו שמש
הכתוב באמרו אדם כי ירדיו מבס. מבס דוק
כאשר דוע לחזק ובדיקות יראה וידע מרבין
מאתן בפיוק. שם ימקד לבדק בוסין או דור
אל ימקד בפיוק בעל הברכה לני שיהא חס על
ממנו סכר ראיתי מי שדק במאין ופסק עני
שחבר בעל הברכה ולא ידע בזה כלאו ולא בדיק
דמים עד שנפח אדם חזק וקדקדק המים ובני ינצל
מן השביח ומן העולם הנזכר למעלה במאמר
ופקד משכונות/ שלמה ויזכר לני העני אביר
עד בלי עברי הצער וקין. נבדק אחד אישים
שם יחיה ית'

שבע

מדות משמעות לני בפס
הבדל ואלו הן חפתי. עדיק
ומשפט. חסד ורחמים. חמור
ושלום. מלמד שכל שיש בו מדות הללו יודע
דעה שלמקום. שם עדי אהרן היה גדול
ממשה. ומדול מאהרן הקב"ה ולמה לא עבר
עם אהרן על שם היו לו בעס עומדים בפס
שאינו היו בעס עומדים בפס אלעזר ואיתמר
לא גרם חסא לניב ואביהו. שם עדי דבר
בא לעולם בעין לניט שכח ומא. ומעשר עני
ומעשר באשך אקב סתירה ושבח בשכונה
של בעל השדה ויזאל שני בדי לניוט וליא
הניחם בטל השד. ואימין היתה אומרת מרב

צילום מס' 7. המאמר בענין שבעה שאין להם חלק לעוה"ב. עמוד שני.

השני, סופר, כותב השטרות, צריך שיזהר בשטרות, שלא להוסיף ולא לגרוע על מה שיסכימו שני בעלי דינין. שאם יוסיף או יגרע, מחייב לאחד מהן או מפסיד לאחד מהן. לפי שבית דין מדקדקין בלשון השטר, ודנין ופוסקין הדין על מה שכתוב בו. ומה טוב ומה נעים שלא יחתום על השטר, עד אחר שיקראהו לשני בעלי דינין^{סט}, כמו שהביא רבי אליה ז"ל בראשית חכמה^ע, עיין שם.

השלישי, טוב שברופאים, שצריך להזהר שלא ישקה לחולה סמנים ומרקחת, אלא אם ברור לו כשמש שיועיל אותו דבר לחולה, מחמת בקיאותו^ע. שאם אינו בקי במה שמועיל לחולה, אדרבה, ימהר מיתתו, כאשר עיני ראו ולא זר. וגם כן צריך לרפאת לעני כמו העשיר, ואל יפנה לריבוי שכרו, כמו שאמרו חכמינו ז"ל^{עב}.

הרביעי, דיין לעירו, שצריך להזהר שלא יטה משפט ח"ו, ולא ישא פנים לשום אדם. אבל יהיו בעיניו גדול וקטן עשיר ודל, שוים.

החמישי, קוסם, שמכחיש וכופר בהשגחתו יתברך, ואומר בלבו (יחזקאל ח', י"ב) 'עזב ה' את הארץ'.

הששי, חזן, שהוא שליח ציבור, צריך להזהר שלא יכשל בשום חטא ועון. אבל יטהר גופו ומחשבתו, ויכניע לבו תמיד לפניו יתברך, וידע שרבים סומכים עליו. ולא יתכוין לעריבות קולו להשמיעו לרבים כדי שישא חן וחסד בעיניהם, כמו שדרשו חכמינו ז"ל^{עג} על פסוק (ירמיה י"ב, ג') 'נתנה עלי בקולה על כן

סט אבל העדים עצמם, פשוט שצריכים לקרוא השטר קודם חתימתם, כמובא ברמב"ם (הלכות גירושין פ"א הכ"ג, והלכות מלוה פכ"ד ה"ה) ובטור ובשו"ע (חומ"מ סימן מ"ה סעיף ב').

ע שער הקדושה (פי"ב, ד"ה ומה שצריך ליהדר).

עא של הרופא.

עב בקידושין (דף פב.) טוב שברופאים לגיהנם. ופירש שם רש"י בזה"ל, טוב שברופאים לגיהנם, אינו ירא מן החולי ומאכלו מאכל בריאים, ואינו משבר לבו למקום. ופעמים שהורג נפשות, ויש בידו לרפאות העני ואינו מרפא. עכ"ל.

עג תענית (דף טז:).

שנאתיה'. אבל צריך להנעים קולו לעבודתו יתברך, כמו שדרשו חכמינו ז"ל^ע על פסוק (משלי ג', ט') 'כבד את ה' מהונך', אל תקרי מהונך אלא מחנך, ממה שחנך בוראך, אפילו בקול. שאם לא כן^ע, תדחה ח"ו תפלת הציבור הסומכים עליו. וזה מבואר מדברי חכמינו ז"ל^ע.

השביעי, טבת, ר"ל שוחט, שיזהר תכלית הזהירות.

ראשונה, שיכין סכין לשחוט בה, מברזל יפה ומשובח, שקורין בערבי הנדואן, שיהיה מן המובחר, שעל ידי זה לא יפגם, אבל יהיה חד וחלק. וזולת הברזל הטוב, יש לחוש שיפגם, ועוד לא יהא חלק וחד, אבל יהא כסאסא דשערי, שיש מן הפוסקים נוהגים שלא לשחוט בו^ע.

ויזהר בבדיקות^ע לאט ובכוונת הלב^ע. כמו שהביא הרב רבי יוסף קארו ז"ל בשולחן ערוך^פ, עיין שם.

ובשעת השחיטה, אל ידחוק הסכין בכובד, אלא ברפיון קצת, אף על פי שיוסיף הולכה והובאה^{פא}.

ויכוין לתקן ולעלות נפש הבהמה או העוף, על ידי כוונת הברכה^{פב}. לפי שכבר ידוע, שהאדם מתגלגל בבהמה^{פי} ועוף

עד מדרש תנחומא (פרשת ראה סימן י"ב).

עה כלומר, אם לא יכוין להנעים קולו לעבודתו יתברך, אלא רק לעריבות קולו להשמיעו לרבים.

עו הנזכרים לעיל.

עז וכן כתב בספר הבדיקות (עמוד ר', אות א'), ועיין עוד שם.

עח בדיקות הסכין, קודם שחיטה ולאחר שחיטה.

עט וכן כתב בספר הבדיקות (עמודים ר"ב–ר"ג, אותיות ב'–ה').

פ יורה דעה (הלכות שחיטה סימן י"ח סעיף ט').

פא וכן כתב בספר הבדיקות (עמוד ר"ה, אות י"ג).

פב נראה שכוונתו לברכת השחיטה.

פג כ"ה בכת"י. וכ"ה בהעתק. ובשערי קדושה (שם) ובמקור חיים (שם), נוספה כאן תיבת 'חיה'. וכ"ה ב"לקוטים וחידושים" (עמוד קצ"ז).

וזולתם, לפי שהקב"ה חפץ לבלתי ידח ממנו נידח^פ. וזהו שרמז הכתוב באומרו (ויקרא א', ב') 'אדם כי יקריב מכם', מכם דוקא, כאשר ידוע לחכמינו ז"ל^פ.

ובבדיקת הריאה, יהיה מתון מתון בפירוק. ואם^פ יצטרך לבדוק בפושרין או רוק^פ, אל יסמוך בנפיחת בעל הבהמה, לפי שהוא חס על ממונו. שכבר ראיתי מי שבדק בפושרין וסמך על נפיחת בעל הבהמה ולא היה נופח כראוי ולא בקבק המים, עד שנפח אדם אחר ובקבק המים.

ובזה^פ ינצל מן השגיאה, ומן העונש הנזכר למעלה במאמר. ותהי משכורתו שלימה, ויזכה לחיי העולם הבא. אמון, כן יהי רצון.

עד כאן דברי הצעיר והקל, נבזה וחדל אישים.
צאלח ן' יחיא יצ"ו.

פד וכן העלה בספרו פרי צדיק (עמוד ל"ב).

פה לעת עתה, לא מצאתי.

פו מכאן עד סוף הפיסקא, העלה מהרי"ץ בזבח תודה (סימן ט"ל ס"ק ג') בשם זקינו מדהר"ץ.

פז ראה שו"ת פעולת צדיק (ח"ב סימן ר"י).

פח בכל האמור לעיל.